

КУЛЬТОВІ ПРЕДМЕТИ З ПОХОВАНЬ ЗАМКОВОЇ ЦЕРКВИ В УЖГОРОДІ: ІКОНОГРАФІЯ, СИМВОЛІКА, ПОХОДЖЕННЯ

Віра ГУПАЛО¹ , Володимир МОЙЖЕС²

¹Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна,
e-mail: guraloarcho@ukr.net

²Ужгородський національний університет,
пл. Народна, 3, 88000, м. Ужгород, Закарпатська область, Україна,
e-mail: vmoizhes@ukr.net

Аналіз виконано на основі досліджень, здійснених у межах співпраці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України й Ужгородського національного університету. Під час археологічних розкопок 2018–2019 рр. на території Ужгородського замку вивчено рештки поховань у межах руїн церкви. Відзначено, що ограбовані останки перебували у зруйнованих криптах та поза їхніми межами. Серед фрагментарно збереженого поховального інвентарю виявлено особисті предмети християнського культу, які залягали переважно в перевідкладеному стані. Визначено, що артефакти репрезентують кілька категорій: розрізнені намистини розаріїв, натільні хрестики та медальйони. Статтю присвячено характеристиці шести медальйонів. Основну увагу зосереджено на іконографії зображень, розшифруванні написів та з'ясуванні змісту й ідейної навантаги сюжетів.

У процесі характеристики образів на медальйонах ототожнено окремі постаті, розміщені попарно – це святі Севастіан і Рох, Павло Пустельник та Антоній Єгипетський. Виявлено, що фрагмент одного медальйона присвячено святим Бенедиктові та Захарію, постаті яких відсутні, але образи їх символізують тексти молитов, які ті уклали. Встановлено, що два медальйони на аверсі й реверсі містять відповідно зображення Ісуса Христа та Марії. Особливості представлених на медальйонах композицій ототожнено з відповідними сюжетами, пов'язаними з життями святих. Констатовано, що зміст цих сюжетів відображає певні аспекти християнської ідеології, які сповідували різні духовні згромадження.

Зазначено, що аналіз техніко-технологічних особливостей виготовлення медальйонів дав змогу пов'язати їхнє виготовлення із професійними західноєвропейськими майстернями та датувати в межах XVII – першої чверті XVIII ст. Натомість на основі широкої характеристики змісту іконографії розкрито зв'язок із чернечими орденами, процесом формування культу вказаних святих, виникнення їхніх релікваріїв у Європі, наділення святих певними опікунськими властивостями. Відзначено антиепідемічне значення культу святих. Водночас констатовано, що загал розглянутих медальйонів – це відображення релігійної та фунеральної культури у шляхетському середовищі Угорщини ранньомодерної доби.

Ключові слова: чернечі ордени, поховання, медальйони, іконографія, християнська символіка, протиепідемічні опікуни.

На території Ужгородського замку, у південній частині його двору, стоять руїни середньовічної церкви, яку традиційно відносять ще до княжого періоду (XIII ст.) [Тердік, 2013, с. 204]. Перші дослідження реліктів храму здійснював Степан Пеняк упродовж 1978–1987 рр. Тоді виявлено п'ятигранну апсиду, у межах якої до рівня долівки розчищено сакристію, а також частково розкрито площу центрального й бокового нефу та прибудовану поховальну споруду – крипту [Пеняк, 2010, с. 346–347]. Польові дослідження продовжено в

2018–2019 рр. Метою цих робіт було встановлення хронології пам'ятки, часу спорудження і подальших перебудов храму¹.

У межах абсиди й більшої частини центрального нефу (досліджено площу 170 м²) нашарування простежено до рівня материка, який місцями залягав до глибини 2,4 м. Верхній шар досліджених ділянок (до 0,4–0,6 м від рівня підлоги церкви) складався винятково із завалу каменю, цегли, будівельного розчину, штукатурки й уламків нервюр від готичного склепіння. Нижче зафіксовано верхівки стін від наявних тут крипт, які різняться розмірами та технікою мурування. Усі поховальні камери виявилися зруйнованими та пограбованими, а останки понищеними. Ділянку в межах крипт заповнено будівельним сміттям, що містило розрізнені людські кістки.

Рис. 1. Релігійний медальйон-каплер. 1 – реверс. Святі Севастіан і Рох; 2 – аверс. Богородиця з Дитятком Ісусом. XVII ст. Вигляд до реставрації (фото В. Мойжес)

Fig. 1. Religious locket-capler. 1 – reverse. Saints Sebastian and Roch; 2 – obverse. The Virgin and Child Jesus. XVII century. View before restoration (photo by V. Moizhes)

За межами крипт виступив шар коричневого ґрунту з дрібними будівельними домішками. У ньому виявлено поховання XV–XVII ст., які залягали на глибині 0,6–2,4 м від рівня підлоги церкви. Деякі з них зазнали пошкоджень під час пізніших захоронень або були перерізані стінами крипт й іншими перебудовами. Загалом на дослідженій площі зафіксовано близько 70 позакриптових поховань.

У ході проведених робіт зібрано чисельний речовий матеріал: уламки керамічних і скляних посудин, монети, зброя, елементи одягу та прикрас. Окрему групу знахідок становлять культурні предмети, виявлені як у перевідкладеному стані, так і в збережених позакриптових похованнях.

Предмет дослідження – релігійні медальйони. Артефакти опрацьовано, застосовуючи методи аналізу та синтезу, формально-типологічного для з'ясування особливих рис техніки й технології виготовлення кожного зі зразків.

¹ Розкопки здійснювала археологічна експедиція Ужгородського національного університету під керівництвом кандидата історичних наук В. Мойжеса [Мойжес, 2019, с. 20].

Рис. 2. Релігійний медальйон-каплер. 1 – реверс. Святи Севастіан і Рох; 2 – аверс. Богородиця з Дитятком Ісусом. XVII ст. Вигляд після реставрації (фото і рисунок В. Мойжес)

Fig. 2. Religious locket-capler. 1 – reverse. Saints Sebastian and Roch; 2 – obverse. The Virgin and Child Jesus. XVII century View after restoration (photo and figure by V. Moizhes)

поховання. У результаті представлена іконографія, зрозуміло, лише частково відображає сюжети, пов'язані із шануванням та поширенням відповідних культів.

Із цієї невеличкої збірки медальйонів передусім виділяються два предмети, для яких притаманна тотожна техніка виготовлення (рис. 1–3). Кожен із медальйонів складається з двох площин, поміщених в однакове обрамлення. Одна – керамічна (випалена до фактури фаянсу) й розписана фарбами, інша – металева, відлита у формі. Щоправда, в одному з медальйонів металева площина не збереглася (рис. 3). Предмети мають тотожні розміри. Все це дає змогу стверджувати, що обидва медальйони виготовлено в одній майстерні.

Для медальйонів властива особлива конструкція. Наближено подібні до них вироби у вигляді оправленого в рамочку розписного образка (на блясі, склі, шкірі, папері). Дослідники йменують такі предмети каплерами (польськ. – «kaplerz») або «ікона шляхетська». Каплери мали різну форму й розміри, що іноді сягали до 20 см [Kofyszko, 2013, s. 140–151]. При житті їх

Порівняльний і компаративний методи – основні для розкриття ідейного змісту іконографії, а принципи історизму й міждисциплінарності дали можливість описати призначення медальйонів та їхнє значення у побутово-релігійній культурі місцевої спільноти в ранньомодерну добу.

Особисті предмети християнського благочестя, виявлені в межах замкової церкви, привертають увагу як своєю конструкцією, так і іконографією. Більшість репрезентують такі категорії культових артефактів, як розарії, натільні хрестики (зокрема релікварії), медальйони. Всі вони належать до католицьких деволюцій. Їхнє місцерозташування на площі поховань (навіть у перевідкладеному стані) чітко засвідчує те, що вони були елементом фунеральної культури. Особливу увагу у сформованій збірці привертають релігійні медальйони, на поверхні яких збереглися зображення. Виходячи з того, що їх поміщено в поховання, дуже важливо з'ясувати зміст зображень, а відтак роль, яку виконували ці предмети як у житті, так і після смерті власників. Розгляду заавансованих питань і присвячено запропоноване дослідження.

Як уже зазначено, крипти збереглися у дуже знищеному стані, а самі поховання мають чіткі сліди пограбування. Тому розглядувані медальйони – це лише збережена дешифрація з усіх деволюцій, первісно поміщених у

носили під верхнім одягом і, щоб запобігти знищенню, поміщали в мішечок із тканини чи шкіри. Каплери побутували доволі довгий час – впродовж XVII–XIX ст.

Отож, на наш погляд, розписний стиль розглядуваних керамічних медальйонів дає змогу ототожнювати їх із категорією мініатюрних натільних «шляхетських ікон». Загальні риси обох іконок чітко демонструють ретельність і майстерність виконання рельєфу зображень, довершеності яким надає поліхромія поливного розпису. Важливо, що при цьому чітко прочитується загальний зміст застосованої колористики, оскільки, як відомо, колір в іконописі покликаний передусім відкрити світ духовної суті у фізичному просторі. Керамічний образок, прикритий скляною шибкою, отримував дивовижний стереоефект, що надавав рельєфу зображення більшої об'ємності. Усе це разом узятє промовляє на користь того, що зазначені медальйони-каплери – це не дешеві вироби масового використання, а предмети, виконані талановитими майстрами і призначені для елітних покупців.

Дуже близькі між собою за іконографією два медальйони, повністю відліті з мосяжу (рис. 4–5). Вони мають різні розміри, але дуже близьку за змістом іконографію, де представлено погруддя Ісуса Христа та Богородиці. Один крупний був елементом розарію. Його відліто з мосяжу (або бронзи). На лицьовій поверхні представлено образ Богородиці, а на звороті – постаті святих (рис. 6).

Окремий різновид медальйонів репрезентує зразок, виконаний у вигляді тонкої металевої пластини (рис. 7). Збереглася лише нижня половина виробу, але численні аналогії, відомі з теренів Європи, дозволяють якнайдетальніше реконструювати його цілісність. Технологічна відмінність цього зразка від розглянутих – те, що двосторонні рельєфні зображення нанесено за допомогою штампа. В основі іконографії – написи, точніше їх скорочення. Спосіб написів представлено двояко: в одному випадку (на аверсі) окремі літери – це заголовні букви слів, у

Рис. 3. Фрагменти медальйона-каплера. 1 – скляна шибка аверсу і мосяжна рамочка; 2 – аверс. Матір Божа. XVII ст. (фото і рисунок В. Мойжеса)

Fig. 3. Fragments of the locket-capler. 1 – glass pane and brass frame; 2 – obverse. Mother of God. XVII century (photo and figure by V. Moizhes)

другому (на реверсі) – цілі вислови і вірші, з яких складаються 25 псалмів. Певний інтерес із технічного погляду викликає прийом формування загальних пропорцій медальйона, якому надано восьмигранні обриси. Прикметне вирівнювання зовнішніх країв виробу за допомогою обрізання надлишків бляхи. При цьому асиметричне розташування зображень на аверсі й реверсі обумовило порушення цілісності рисунка зовнішніх рамок на обох поверхнях.

Усі зазначені медальйони належать до релігійних предметів, які призначалися для відправлення індивідуальних благочестивих практик. При цьому важливе значення мало зображення, кожен елемент якого був наділений певним змістом, відповідним до християнської символіки. З огляду на це, іконографію медальйонів можна читати як книгу, присвячену певним біблійним і катехитичним сюжетам. Розшифрування символічних зображень розкриває шлях до пізнання призначення медальйонів, їхнього зв'язку з чернечими спільнотами та культурами святих. З'ясуванню цих питань присвячено основну частину дослідження.

Каплери

Богородиця з Дитятком. На аверсі каплера, що зберігся в повному комплекті, на керамічному медальйоні представлено образ Богородиці з Дитятком (рис. 2, 2). Тут домінує білий колір як тло і як вбрання Ісуса. Символ білого кольору дуже багатий – він означає чистоту, невинність, світло й радість, Божу мудрість і славу. Тому часто променистий ореол, що супроводжує в іконографії Ісуса, а на розглядуваному медальйоні – Богородицю, зображений у вигляді білого сяйва. Це сяйво – небесне й освячує усе земне та матеріальне. Гармоніює з білим і золотий, який позначає жовта барва в німбах та коронах Богородиці й Дитятка. Це золото виступає виразником образу небесного царства, а також несе в собі славу, гідність і Божественний маєстат. Богородиця одягнена у традиційні шати (червону туніку й синій мафорій), колористика яких часто трапляється у західноєвропейській марійній іконографії. Червоний колір у християнській символіці має багато значень. Насамперед означав Божественну царську гідність. Червоний колір туніки Богородиці вказує на її материнство, молодість, любов до Ісуса. Але водночас це й символ крові, пролитої Ісусом на Голгофі, і його життєдайної енергії, сенс яких полягає у дарі очищення та спасіння при Божому престолі. Синій колір мафорія символізує, передусім надприродні небеса, де у славі перебуває Господь, вічність і незмінність божественних законів. Як правило, цей колір є й символом самої Пресвятої Діви Марії, душевної чистоти, цнотливості.

Святий Севастіан. На звороті цього каплера, на металевому медальйоні, зображено двох святих – Роха і Севастіана (рис. 1; 2, 1). Останній репрезентує гроно ранньохристиянських мучеників за віру. Відомо, що народився він приблизно 250 р. у містечку Нарбоне (Галлія), а освіту здобув у Мілані. Служив у Римі начальником придворної варті при імператорах-співправителях Діоклетіані та Максиміані (284–305). Будучи християнином, Севастіан намагався навернути солдатів зі свого підрозділу, але його викрили і прирекли на смерть. Вирок мали виконати лучники того ж підрозділу. Розстріляного з луків Севастіана, якого вважали мертвим, залишили на місці екзекуції. Там знайшла його св. Ірина, яка прийшла вночі, аби забрати та поховати тіло. Побачивши, що в ньому ще теплиться іскра життя, виходила немічного. Одужавши, Севастіан повернувся до місії поширення християнської віри, за що його знову заарештували в 287 р. Згідно з імператорським наказом, його забили до смерті палицями [Attwater, John, 1997, s. 357–358.]. Вважається, що місцем страти був іподром біля палацу Флавіїв на римському пагорбі Палатин. Тіло вкинули у великий колектор стічних вод, які текли від палацу Флавіїв і впадали в Тибр біля моста Емілія [Холоднок, б.д., Святої мученик...]. Севастіан явився уві сні християнці Лукині й попросив поховати його останки в катакомбах при давній Аппієвій дорозі (Via Appia), поряд із гробницею, де спочатку перебували останки апостолів Павла й Петра. Вважається, що у V ст. над цими катакомбами спорудили базиліку на честь св. Севастіана. Храм двічі перебудовували (в IX і XIII ст.), у 1612 р. його фасад набув барокового вигляду, який зберігає й зараз. У IX ст. костел одержав назву Сан-

Севастіано-фуорі-ле Мура. Мощі святого зберігаються у престолі, який встановлено точно над печерою, де була могила. У цій же базиліці є одна зі стріл, якою простромили святого, та колона, до якої його прив'язали.

Найдавніші сліди вшанування пам'яті св. Севастіана зафіксовано лише в середині VI ст. – це мозаїка в базиліці Сан-Аполлінаре-Нуово в Равенні [Киселева, 2017]. Проте сам факт зображення святого засвідчує, що культ цього мученика існував і раніше. Натомість сфера опікуєства св. Севастіана окреслилася пізніше – у 680 р. Тоді в Павії спалахнула потужна хвиля епідемії чуми, від якої люди не мали порятунку. Проте один із мешканців мав дар видіння. Йому явився св. Севастіан та попросив помолитися за нього, обіцяючи за це припинення епідемії. Так і сталося. Відтоді св. Севастіана вважають опікуном від заразних хвороб². Особливо його вшановували в XIV ст. та XV ст., коли у Європі бушувала «чорна смерть».

Мощі святого розійшлися європейськими санктуаріями (Італії, Німеччини, Франції, Іспанії). Так, одна частина його черепа перебуває у папському ватиканському соборі Святого Петра, інша – в костелі Чотирьох святих (Basilica dei Santi Quattro Coronati) на Целійському пагорбі в Римі. Верхня частина черепної коробки зберігається у костелі Святого Севастіана в однойменній каплиці в м. Еберсберг у Верхній Баварії (до 1808 р. – костел входив до бенедиктинського абатства). Настоятель монастиря отримав мощі від папи Стефана VIII (928–931), і відтоді по сьогодні цей санктуарій залишається одним із найвідоміших у Європі [Холодюк, 2019]. Цікаво, що, крім цього, з другої половини XVI ст. поширилися відомості про місцезнаходження цілого черепа св. Севастіана – Ехтернас (Люксембург). Ця обставина породила певні сумніви у правдивості реліквій із Баварії. Щоб з'ясувати це питання, у 1928 р. створено комісію, до складу якої увійшли насамперед кардинал Фаульберс, папа Пій XI та професор Ф. Брікнер. Оглянувши частки черепа з Еберсберга і базиліки Чотирьох святих у Римі, комісія дійшла висновку, що всі три точно збігаються та є частинами одного черепа, про що занотовано у протоколі, скріпленому десятьма підписами [Холодюк, 2019]. Так встановлено правдивість реліквії. Часточка мощей св. Севастіана зберігається також в м. Ахені у костелі св. Адальберта [Холодюк, 2014].

Один із найдавніших санктуаріїв, де зберігаються мощі св. Севастіана, – бенедиктинське абатство Святого Медарда в м. Суасон у північно-східній Франції. Здобув їх у 826 р. архикапелан Гільдуїн, повернувши приток палігримів зі всієї Європи [Петрова, 2005, с. 22]. Вважається, що в Іспанії мощі святого Севастіана врятували від чуми м. Пальма-де-Майорка, де й досі є реліквією кафедрального собору. Часточка святого зберігається й у скарбниці монастиря сестер кларисок Дескальсас-Реалес у Мадриді [Курушин, 2013, с. 10].

На відміну від інших святих, іконографія зображень мученика Севастіана напрочуд численна, особливо в пізньосередньовічних і ранньомодерних творах. Пізнаваний він насамперед за оголеним (при наявності пов'язки на стегнах) тілом, пронизаним стрілами. Додатковий елемент – дерево чи стовп (колона), до якого був прив'язаний святий під час тортур. Такий вигляд Севастіана відсилав до образу розп'ятого Ісуса, тому часто й кількість стріл сягала п'яти, символізуючи рани Христові. Самі стріли як правило розташовували в області шиї та пахв, де найчастіше з'являлися чумні бубони. Вважають, що на схилі пізнього середньовіччя і далі кількість стріл меншає, а святого супроводжує милосердний янгол.

Важливу роль відігравало й дерево, біля якого страчували Севастіана. Переважно воно було сухим, мертвим. Це означає, що дерево й людина поєднувалися, символізуючи смерть. Дуже рідко трапляється дерево з буйною листвяною кроною. У цьому випадку воно було символом Дерева життя, що наділяло мученика даром відродження через принесену жертву [Jagla, 2012, s. 30]. Натомість більшим змістом наділено стріли. У Біблії вони символізували три нещастя: епідемію, війну й голод. Зокрема, епідемії ототожнювалися з карою Божою за наругу

² Водночас він є покровителем військових, поліцейських, охоронців, мисливців, зброярів, лучників, ковалів, садівників, майстрів із виготовлення спиць і голук.

над моральними чеснотами. Насичені отрутою гріхів стріли, пронизують тіло Севастіана, який у такий спосіб вбирає у себе заразу, наслану на світ. При цьому, оскільки стріли йому не шкодять, святий, приймаючи отруту зарази, віддає людям власне здоров'я [Jagla, 2012, s. 30]. Таке трактування св. Севастіана та стріл поширилося з XIII ст. і підтримувалося в релігійній літературі наступних століть.

Уніфікований певною мірою сюжет образу св. Севастіана однак характеризується композиційним різноманіттям у зображенні основних елементів (положення тіла, вигляду дерева (чи колони), розташування стріл). Найбільшу подібність образ на досліджуваному медальйоні має з образом мученика на живописних полотнах авторства німецького – Ганс Бальдунг Грін (1507), фламандського – Міхіль ван Коксі (1499–1592) й іспанських – Педро де Орренте (1616), Хуан Карреньо де Міранда (1656) художників. Проте питання прототипа твору, на підставі якого було створено матрицю для медальйона, залишається відкритим, оскільки потребує подальших глибоких пошуків. Можна лише говорити про те, що композиція образу св. Севастіана, зображеного на медальйоні, склалася впродовж XVI – початку XVII ст.

На медальйоні представлено св. Севастіана, прикутого до Дерева життя, яке дарує йому безсмертя. Самого мученика пронизують вісім стріл. Число «вісім» у християнській символіці має багато значень [Janicka-Krzywda, 1993, s. 215]. Але в цьому випадку його треба інтерпретувати, виходячи із загального контексту, згідно з яким св. Севастіан приймає на себе гріхи як Боже покарання, оздоровлюючи при цьому людей. Отож, на нашу думку, вісім стріл символізують поєднання Бога і світу, вічне існування з Богом, посередником чого і є святий. У вигляді густо розташованих по периметру медальйона округлих опуклостей передано зображення перлин, що акцентують увагу на мученицькій смерті обох святих.

Святий Рох. Праворуч від св. Севастіана зображено св. Роха. Вважається, що Рох був реальною постаттю. Народився 1295 р.³ у містечку Монпельє (Montpellier), що в Південній Франції. Походив із заможної родини. Хлопчик народився з родимою плямою на грудях, що мала форму хрестика. Батьки сприйняли це як знак того, що їхньому дитяті, згідно з помислом Божим, судилося здійснити у житті якусь особливу місію, тому виховували його набожно. У 20 років Рох осиротів, втративши спочатку батька, згодом – матір. Успадкувавши величезні статки, усю нерухомість передав в управління дядькові, а готівку, згідно зі заповітом батька, потратив на допомогу убогим. Витративши все, буквально до останнього гроша, вирушив у паломництво до Рима. Дорогою зайшов у Флоренцію – саме тоді, коли там вирувала епідемія чуми. Запропонувавши свої послуги у шпиталі, залишився допомагати в догляді за хворими, яких уздоровлював молитвою й дотиком. Згодом, коли мор поширився далі на південь, працював у шпиталях багатьох міст, зокрема Чезени, Рима, П'яченці. В останньому заразився сам. Аби не створювати нікому клопоту, подався до лісу, де свіже повітря й чиста вода сприяли одужанню. Підтримувала його життєві сили чудесна допомога собаки, господар якої мешкав у розташованій неподалік віллі, куди втік із міста, рятуючись від чуми. Отож, собака приносила Рохові їжу. Про це довідався господар і, зворушений, забрав юнака до палацу. Одужавши, Рох вирішив повернутися на батьківщину. У рідному місці його прийняли за жебрака. Дядько як міський суддя віддав наказ арештувати Роха як волоцюгу. За п'ять років у тюрмі Рох і помер, маючи всього 32 роки. Його смерть засвідчило яскраве неземне сяйво, що заповонило камеру в'язня. Дядько ж, побачивши на грудях небіжчика родиму пляму у вигляді хреста, впізнав племінника і справив йому пишний похорон. А люди за заслуги у звільненні від епідемії, почали вшановувати його як святого. Тому, коли в Констанції, де в 1410 р. зібрався Вселенський собор, вкотре спалахнула хвиля чуми, лише молитви до св. Роха врятували громадян від погибелі [Skarga, Leszczyński, Bitschnau, 1910].

Однак канонізовано св. Роха значно пізніше – у 1629 р. за папи Урбана VIII. Вшановують його як покровителя хворих на чуму та холеру. Водночас св. Рох – опікун паломників, хірургів,

³ За іншими даними – у 1345 р. чи 1350 р. [Janicka-Krzywda, 1993, s. 75].

а також собак і худоби. Спершу культ св. Роха обмежувався його рідним містом Монпельє в Лангедоці, де він і похований. У 1485 р. венеціанці таємно вивезли мощі святого до Венеції. Це місто, розташоване на перехресті торговельних шляхів, що вели на Схід, постійно страждало від епідемій. Тому св. Роха проголосили його охоронцем, і 1508 р. побудували костел Сан-Рокко. Культ цього французького святого, якого вшановували спочатку в Монпельє та Венеції, згодом поширився на терени всієї Франції, а також Іспанії, Німеччини та Нідерландів.

Частинки мощей св. Роха сьогодні перебувають в багатьох костелах Західної Європи. У самому Монпельє в костелі Сен-Рош залишилися лише велика стегнова кістка та дрібні кісточки скелета, а також посох; частина лопатки (акроміон) – у Шиллі, частина плечової кістки – у костелі на його честь у Вогері, інша часточка плечової кістки – в однойменному костелі в Римі, фаланга пальця – у приходському костелі Чистерна-ді-Латіна, частина п'яти – в соборі м. Фрідженто, окремі кісткові фрагменти – у базиліці св. Маврикія і костелі братства св. Роха в Турині [Єско, 2014, с. 20].

В іконографії атрибутами, які відрізняють св. Роха від інших святих, виступають шати й посох палігрима, собака біля його ноги, яка часто тримає кусень хліба в пащі, виразка на носі, на яку вказує святий. Щодо самих шат, то їхнім доповненням є торбина паломника та пояс. Останній зображують як у вигляді шкіряного ремня з металевою пряжкою, так і у вигляді шнура. Шати, підперезані шнуром, дуже подібні до францисканського габіта. Але це й не дивно, оскільки саме францисканці вважали св. Роха терціарієм їхнього ордену. І саме їм належить заслуга в поширенні культу святого. Це підтверджують й зображення св. Роха, підперезаного шнуром св. Франциска. Яскравий приклад цього – дерев'яна скульптура, датована рубежем XVI–XVII ст., що перебуває в костелі у с. Жубан поблизу м. Шкодер, що у Північно-Західній Албанії. Терціарієм св. Рох постає тоді, коли в нього як у францисканців на поясі-шнурі звисає вервиця; трапляються зображення, де вервечкою обмотана верхня частина посоха.

Складно, якщо не неможливо, визначити місце виготовлення медальйона. Рох і Севастіан належали до 14 святих заступників, яких найбільше вшановували у Європі. Представлення їх на одній площині медальйона чітко вказує на призначення предмета як протиепідемічного амулета. Як уже зазначено, культ св. Роха пропагували передовсім францисканці, а св. Севастіана – бенедиктинці. Ідентичну конструкцію мав медальйон, виявлений під час розкопок на цвинтарі при костелі Святих Петра і Павла на Острові Тумському у Вроцлаві. На реверсі (металевий медальйон) зображено Розп'яття з предстоячими, а на аверсі під склом – поліхромне зображення (керамічне?) Матері Божої Бардської. Автори досліджень пов'язують знахідку з одним із найбільших паломницьких центрів у Сілезії, що славився санктуарієм чудотворного образу Матері Божої Бардської. Відтак висловлено припущення про сілезьке походження медальйона [Pankiewicz, Witkowski, 2012, s. 54, 64, рис. 4e]. Натомість медальйон з Ужгорода дає підстави пов'язувати виготовлення подібних насамперед із майстернею, що працювала на потреби різних орденів. Якщо при цьому враховувати й високий технічно-художній рівень виконання, то, на нашу думку, таку майстерню треба шукати на теренах Італії, а радше в Римі. Період ужиткування подібних медальйонів визначає час функціонування вже згаданого некрополя при костелі Святих Петра і Павла у Вроцлаві, який обмежується 1621–1670 рр.

Пречиста Діва Марія. На іншому медальйоні-каплері, з якого збереглася лише керамічна іконка, представлено цікавий образ Богородиці (рис. 3). На його іконографічний тип вказує напис. Незважаючи на фрагментарність, очевидно, що йдеться про образ Пречистої Диви Марії, зачатої без гріха, – тобто Непорочного зачаття. Для відображення цілісності іконографії медальйона важливе значення мала втрачена частина предмета – металевий медальйон реверса. Водночас привертає увагу те, що на вже розглянутому медальйоні-каплері (ідентичному за конструкцією) на аверсі представлено Матір Божу з Дитятком Ісусом (рис. 2, 2). Якщо виходити з антиепідемічного значення артефакту, то треба зауважити, що

присутність образу Богородиці на ньому закономірна. Адже в середньовіччі, крім святих, за допомогою у подоланні мору зверталися до Матері Божої Милостивої й Матері Божої Милосердної. Цікаві в цьому контексті т. зв. чумні стовпи, які досі збереглися у численних містах Центральної та Західної Європи. Їх встановлювали впродовж XVII–XVIII ст. на честь подолання епідемій. Один із найдавніших відомий у Мюнхені (1638). Вершину колон дуже часто вінчала фігура Матері Божої, переважно в образі Пречистої Діви Непорочного Зачаття (Іммакулати). Ймовірно, що розглядуваний медальйон також мав аналогічне призначення.

Рис. 4. Релігійний медальйон. 1 – аверс. Христос; 2 – реверс. Матір Божа. XVII – перша чверть XVIII ст. (Фото В. Мойжес)

Fig. 4. Religious locket. 1 – obverse. Christ; 2 – reverse. Mother of God. XVII – the first quarter of the XVIII century. (Photo by V. Moizhes)

Двосторонні мосяжні медальйони

Христос Спаситель людства – Марія Матір Спасителя. На поверхнях двох медальйонів представлено образи Ісуса Христа та Богородиці, виконані у вигляді погруддя у стилі античних традицій парадних портретів. Проте попри позірну подібність предмети наділено дещо іншим змістом.

Так, на одному з медальйонів Христос представлений в образі Спасителя людства (Salvator Mundi). Ісуса зображено у вигляді молодого чоловіка (рис. 4, 1). Його обличчя характеризується високим чолом, прямими носом; виділяються вуса, які, обрамлюючи вуста, поєднуються з коротким заростом бороди, що оточує усю нижню частину обличчя. Натомість привертає увагу вузька й дещо видовжена борідка, укладена завитками. Цей заріст під нижньою губою сформовано на іспанський манер. Аналогічну бороду зображено, наприклад, на портреті Карла Альберта Опізоні авторства італійського живописця Людовіка Каррачі (1597–1600) чи на «Портреті лицаря з рукою на грудях» авторства іспанського художника Ель Греко (близько 1580). Найбільшу подібність образ Ісуса на медальйоні має з «Портретом Христа, що молиться» авторства того ж Ель Греко (1587–1597). Дослідники моди відзначають,

що після періоду чистого без волосяного заросту обличчя, у XVI–XVII ст. повертається звичай носити бороди. Вона була ознакою мужності, зрілості, сили чоловіка [Альберда, 2012]. І це портретне зображення Ісуса Христа цікаве саме тим, що на ньому знайшли відображення нові тенденції у світі чоловічої моди. Проте у християнській символіці борода також відігравала вагомe значення. Зокрема, невелика, як на медальйоні, промовляла, що перед нами чоловік у розквіті сил [Janicka-Krzywda, 1993, s. 168].

На розглядуваному медальйоні (рис. 4, 1) голову Ісуса увінчано терновим вінком, з-під якого на плечі опадає волосся, що в'ється легкими хвилями. Воно також є символом мужності й сили. Ключ до розуміння цього образу Христа – терновий вінок, як одне зі знарядь тортур Ісуса. Вінок, який зображають у вигляді переплечених галузок, з яких стирчать довгі гострі голки-колючки, пов'язаний зі страстями Господніми. Зображений окремо (без інших атрибутів тортур) він виступає уособленням усіх страждань, які довелося пережити Ісусу на шляху до Голгофи. Однак на обличчі Ісуса немає ані натяку на біль. Його лик випромінює спокій, величавість, гідність і доброту. Це образ Боголюдини, яка усвідомлює свій вчинок – жертвність Бога заради порятунку роду людського. Пояснює зміст образу Христа й підпис, який, на жаль, не вдалося розшифрувати.

На реверсі медальйона зображено образ Марії (рис. 4, 2). Напис •M•D• можна прочитати як •M(ATER)•D(EI)• – Матір Божа. Але застановляють крапки обабіч обох літер, що, можливо, свідчить про більш розширену фразу. Водночас привертає увагу акцент на людському естві Марії, яку зображено у вигляді жінки в традиційному для її часу вбранні. Головний зміст тут – материнство Марії, яка породила Сина Божого для спасіння людства від гріхів. На мафорії над чолом Богородиці зображено зірку. Як правило, їх би мало бути три – ще дві на раменах. Сам мафорій – символ чистоти і скромності. Натомість три зірки – це давньосирійський символ дівоцтва, що вказує на чистоту Матері Божої до, підчас та після народження Ісуса [Degl'innocenti, Marinone, 2016, s. 522]. У такий спосіб на медальйоні представлено образ Матері Божої як Матері Спасителя (Mater Salvatoris). Як на аверсі, так і на реверсі по краю медальйона густо розташовано округлі опуклості, за допомогою яких передано обрамлення з перлів. На відміну від обрамлення розглянутих образів святих мучеників Роха і Севастіана, у цьому випадку перли виступають символом Христа, душі, дівоцтва й Царства небесного.

Подібні медальйони із зображенням Salvator Mundi – Mater Salvatoris належали до деволюцій, поширених по усій Європі. Значний розмір та пронизане у вушко кільце радше вказують, що такі медальйони підвішували до розаріїв. За параметрами, стилем виконання зображень, оздобленням по краю перлиноподібними опуклостями, способом розташування вушка тощо медальйон з Ужгорода дуже подібний до виявленого в Нижній Австрії. Знайдено його у м. Шайбс (Scheibbs) під час розкопок каплиці, яку побудувало Братство Розарію 1667 р. [Hofer, Krenn, Wurzer, 1995, s. 228–240, abb. 71]. Капличка проіснувала до 1782 р. Враховуючи час знищення ужгородського костелу, верхню хронологічну межу ужиткування медальйона визначено 1728 р.

Інший медальйон із зображенням Ісуса та Марії також має овальну форму, але значно менших розмірів (рис. 5). Відмінності помітні й у зображенні святих ликів. Так, одразу привертає увагу відсутність тернового вінка на голові Ісуса. Його обличчя зі шляхетними рисами сповнене надзвичайного лагідного спокою. Довкола голови – ореол, що сяє. За допомогою менших і більших тонких рельєфних відрізків, що чергуються, передано мотив ореолу, сяйво якого пульсує. Загалом зображення на аверсі медальйона відображає сцену преображення Господнього, коли Христос на г. Тавор явив Своїм учням Божественне світло: «Обличчя Його, як те сонце, засяяло, а одежа Його стала біла як світло» [Євангеліє від Матвія 17:2].

Рис. 5. Релігійний медальйон. 1 – аверс. Христос; 2 – реверс. Матір Божа. Перша чверть XVIII ст. (Фото В. Мойжес)

Fig. 5. Religious locket. 1 – obverse. Christ; 2 – reverse. Mother of God. The first quarter of the XVIII century. (Photo by V. Moizhes)

Присутність ореола довкола голови Ісуса символізує поєднання людського та божественного ества. Отож, зображаючи лик Христа за подобою людського обличчя, сповідується догмат про те, що Христос «досконала людина з боку людства» і «досконалий Бог зі сторони Божества». Погляд Ісуса як Боголюдини спрямований уперед – у вічність, яку Він обіцяв поряткованим душам.

Ця ж тема, поєднання людського і божественного, знайшла логічне продовження у сюжеті на реверсі. Марія виступає в образі земної жінки. На відміну від погляду Ісуса, спрямованого поперед себе, очі Марії опущені. Обличчя, сповнене скромної краси, випромінює доброту та цнотливість. Марія, досконала у Своїй чистоті, народивши Ісуса, стала матір'ю Сина Божого. Німба над головою Богородиці – це символ святості, духовного світла й вічного щастя.

Медальйони з погрудним зображенням образів Ісуса та Марії були дуже популярні у Європі. Їхня іконографія має кілька основних композицій. Окрім розглянутих, трапляються медальйони, де, наприклад, Ісус зображений без тернового вінка й ореола або у вінку з ореолом чи у вінку з німбом. У певних комбінаціях німба й ореола зображали і Марію. Географія поширення подібних виробів охоплювала всю католицьку Європу⁴. Значна кількість їх відома на території Польщі: Маньови [Chudzińska, 1998, s. 175, tabl. XXVIII, 82, 16, 30], Санок

⁴ Медальйони з аналогічним сюжетом відомі, наприклад, у Чехії [Borkovský, 1975, s. 20, obr. 123:2], Австрії [Lantschner, 1994, s. 358, abb. 152; Hofer, Krenn, Wurzer, 1994, s. 239, abb. 71], Швеції [Rasmusson, 1942, s. 403, pl. I, 3, 6].

[Chudzińska, 2008, s. 461, рис. 2,b], Люблін (костел сестер бригідок) [Niedźwiadek, 2012, s. 70, рис. 9; Włodarczyk, 2012, s. 201, рис. 7], Гданськ [Trawicka, 2007, рис. 1, 202, рис. 2, 2027], Вежхуцін (костел Святих Петра і Павла) [Kołoszko, 2013, s. 85], Пултуск (костел Святого Юзефа) [Kołoszko, 2007, s. 77–78, рис. 4]. Чудовий медальйон цього типу відомий із Дубна в Україні [Гупало, 2014, с. 292–2294, рис. 1, 1, 3].

В основу моделі образів Ісуса та Марії покладено портретні зображення, виконані в античному стилі. Розміри й форма медальйонів, композиція елементів, про які мовилося вище, а також наявність чи відсутність написів обумовили значну диференціацію варіантів у межах одного іконографічного типу [Rewoliński, 1887, s. 175, tabl. XXVIII, 82, 16, 30]. Виготовляли такі медальйони в Західній Європі (Італія, Австрія, Німеччина) впродовж двох століть. Дослідники відзначають, що зразки, які побутували у другій половині XVII – першій половині XVIII ст., іменували типом Абондіно, оскільки вони лише наслідували продукцію майстерні італійських медальєрів Антоніо та Алессандро Абондіно (1570–1650) [Chudzińska, 2008, s. 464]. Тому відомі на сьогодні медальйони типу Абондіно, виявлені в похованнях, відрізняються передусім технікою виконання.

Тематику поєднання сюжету Богородиці з Дитятком і пари святих репрезентує ще один медальйон, який свого часу завершував короткий кінець розарію (рис. 6).

Патронка Угорщини. Матір Божа з Дитятком Ісусом сидить наче на троні. Постаць маленького Ісуса в довгих штивних шатах опирається на ліву руку Марії. Натомість, у правій Богородиця тримає округлий предмет, розміщений трохи нижче рівня обличчя Ісуса (рис. 6, 2). Припускаємо, що це т. зв. королівське яблуко – інсигнія найвищої влади володарів цього світу.

Представлений на медальйоні образ Богородиці багатогранний. Присутність Дитятка Ісуса насамперед акцентує увагу на материнстві. Водночас трон, на якому Марія сидить, і корона, що увінчує її, виступають ознакою її як королеви та володарки, що має владу не лише над мирським світом і силами природи, а й над спокусами диявола. І нарешті королівське яблуко свідчить, що Марія наділена силою королівської влади, а корона на голові Дитятка лише підкреслює, що королівська гідність Марії полягає у королівській гідності її Сина.

Напис довкола образу пояснює, що перед нами огорнута королівським маєстатом Богородиця виступає опікункою та захисницею усієї Угорщини – PATRONA HUNGARIAE. Тут лише потрібно зауважити, що в більшості зображень цього типу (монети, білокам'яні скульптури, гравюри тощо) Богородиця у правиці тримає скіпетр.

З угорською тематикою до певної міри пов'язана іконографія зворотного боку цього медальйона. Тут відображено цікавий і рідкісний сюжет, представлений постатями двох святих – Павла пустельника з Фів та Антонія Єгипетського (рис. 6, 1). Поєднання їх не випадкове й розповідає про спільний епізод із життя святих мужів, якому і підпорядковано всю іконографічну композицію.

Святий Павло Фівейський. Життєпис св. Павла (Павла Фівейського, Павла Єгипетського чи Павла Пустельника) залишили св. Єронім у 375–377 рр. і перші коптські ченці. Народився св. Павло близько 229 р. у Фівах в Єгипті у шляхетній та заможній родині. Одержав добре виховання (духовне християнське) й освіту – знався на грецькій і єгипетській літературах. У підлітковому віці втратив обох батьків, від яких отримав багату спадщину. Згідно з традицією, під час гоніння на християн, яке влаштував імператор Децій (249–251), Павло сховався у віддаленому маєтку. Однак дядько, який не був християнином, аби заволодіти статками, вирішив видати племінника владі. Довідавшись про це, Павло в 252 р. подався у пустелю, де, знайшовши оазу з пальмами, назавжди оселився в печері біля підніжжя гори. Додому він так і не повернувся, провівши в тій місцині все життя, повністю занурившись у молитви, піст і покуту.

Такою поведінкою Павло дав приклад небаченого в ті часи самозречення та погорди принадами світу. Жив він у глухій пустелі й ніхто про нього не знав. Вважається, що прожив святий там 90 років. Незадовго до смерті Павла іншому самітнику – св. Антонію даровано

божественне одкровення. Він почув голос, який сповістив, що у відлюдді є пустельник, який досяг вершин самозречення і його треба навідати. Антоній пустився в дорогу. Самітники зустрілися і довго бесідували. Цей момент і відображено на медальйоні.

Рис. 6. Релігійний медальйон. 1 – реверс. Святи Антоній і Павло; 2 – реверс. Матір Божа. XVII ст. (фото і рисунок В. Мойжес)

Fig. 6. Religious locket. 1 – reverse. Saints Anthony and Paul; 2 – reverse. Mother of God. XVII century (photo and figure by V. Moizhes)

Цікавий у цій сцені образ птаха. Згідно з легендою, після 20 років перебування Павла в пустелі, Господь винагородив його в чудесний спосіб: щодня почав прилітати до самітника крук і приносити пів буханця хліба, аби підтримати його життєві сили. Коріння цього мотиву сягають ще біблійних часів. Чи не вперше образ крука появився в історії діянь св. Іллі.

Так, після чергового віровідступництва ізраїльського народу, Господь неодноразово посилав своїх пророків, аби викрити блуд людей і повернути їх до шанування істинного Бога. Одним із них і був св. Ілля. З дозволу Господа, піддавши людей жорстоким випробуванням, святий залишався настільки безкомпромісним, що ледь сам не загинув, розділивши долю Ізраїлю. Аби врятувати його і схилити до милосердя над стражденими,

Господь наказав Іллі піти у відлюдне місце: «... і він пішов, і зробив за Господнім словом: і пішов, й осівся при потоці Керіті, що навпроти Йордану. А круки приносили йому хліба та м'яса вранці, і хліба та м'яса ввечорі, а з потоку він пив» [Перша Книга Царів 17:5–6]. Так, крук із поживою у дзьобі виступає символом опіки Господа над повністю відданими Йому самітниками. Подібно як до св. Іллі, Бог посилав крука з хлібом і до св. Павла. Ця ж пташина прилітала до св. Павла та св. Антонія під час їхньої останньої бесіди, що й зображено на медальйоні. Невдовзі після зустрічі св. Павло помер, маючи 113 років, і Антоній поховав його.

Святий Антоній Єгипетський. Для цілісного розуміння усього сюжету варто сказати й кілька слів про самого Антонія, життєпис якого склав св. Атанасій, єпископ Александрійський (296–373). Народився Антоній приблизно в 251 р. у м. Кома поблизу Мемфіса (Єгипет). Подібно як св. Павло, осиротів у 20 років. Його переконання йти шляхом Христовим зміцніло під час гоніння на християн, яке влаштував імператор Діоклетіан. Рятуючись, Антоній заховався у пустелі. Його шлях до духовної досконалості був сповненим численних випробувань. Біограф дуже мальовничо описує боротьбу святого зі спокусами, яким його піддавав диявол. Стійкість Антонія, його доброта і самовіддане служіння Богові спонукали багатьох людей йти його слідами. Ті, хто прийняв рішення усамітнитися від світу, приходили в пустелю й оселялися неподалік печери Антонія. Коли гроно послідовників стало досить численним, святий об'єднав їх у спільноту й заснував для них на березі Нілу, на скелях, обитель Писпир. Це був перший християнський монастир, тому св. Антонія прийнято вважати засновником відлюдного чернецтва. Прожив святий 105 років і помер у 356 р.

Посмертна історія, пов'язана з іменами обох святих, також багата на події. Так, безпрецедентний спосіб життя св. Павла став прикладом для численних наслідувань, що відбувалися вже після смерті самітника в 341 р. З огляду на це, св. Павло вважається батьком чернецтва як явища, хоча сам жодного монастиря не заснував. Та й канонізовано його лише 491 р. за папи Геласія I. На цей час припадає і виникнення монастиря над печерою, де жив пустельник і поблизу якої був похований. Однак у XII ст., згідно з наказом імператора Мануїла (1143–1180), тлінні останки св. Павла перевезено до Константинополя, де вони спочили в Перівлентській обителі Пресвятої Богородиці. Згодом частину мощей вивезли до Венеції, де вони досі зберігаються у костелі Святого Юліана. А частина голови – в Римі. У XIII ст. частку останків привезли до Угорщини в м. Офеї, де засновано Орден отців паулінів. Статут ордену затверджено у 1308 р. за папи Клементія V. З Угорщини орден поширився на Балкани та в країни Центральної і Західної Європи. Сьогодні чи не найвідоміший паулінський монастир – це Ясна Гура у Ченстохові (Польща). Нещодавно реліквії св. Павла передано звідти до Будапешта. Цікаво, що нині завдяки офірі ясногурського монастиря часточки останків св. Павла повернулися на батьківщину до двох місць: у церкву Святого великомученика Міна в Каїрі та до рідного монастиря св. Павла в Аравійській пустелі [Bruchwald, 2012].

Щодо св. Антонія, то на відстані близько 2 км від печери, де він мешкав і помер, розрісся на площі 10 га монастир, заснований на г. Кульзум ще в IV ст. (після смерті пустельника). Однак останків святого тут немає, оскільки він побажав втаємничити місце свого останнього спочинку. Вважається, що таємне місце поховання св. Антонія об'явлено за волею Господа лише в 561 р. при імператорі Юстиніанові, який віддав розпорядження перевезти останки до Александрії і поховати у храмі Святого Йоана Хрестителя. У 635 р. мощі перенесли до Константинополя, а у XII ст. хрестоносці вивезли їх до Франції (В'єн). Відтоді культ св. Антонія поширився усією Європою. Святого шанували як патрона лицарів, ткачів, кондитерів, селян, а також тих, хто плів кошики, виготовляв щітки, дзвони, випасав стада худоби; опікувався він і різниками, грабарями, а також домашніми тваринами, зокрема свинями. Особливо просили його про допомогу під час епідемій, захворюванні проказою, сифілісом. Люди вірили, що святий оберігає від вогню й зараження худобу. Окрім цього, св. Антоній мав славу підкорювача диявола та чудотворця.

Зображені разом на одній площині медальйона образи св. Павла і св. Антонія виступають символом зародження християнського монастицизму, зокрема такого його відгалуження, як відлюдне чернецтво. З огляду на сказане, існують підстави пов'язувати медальйон зі середовищем ордену отців паулінів, який зародився і поширився в Угорщині, зокрема й на її північно-східних окраїнах (тепер – Закарпаття) [Ферков, 2020]. При цьому потрібно наголосити, що подібні медальйони дуже рідкісні. На сьогодні аналогічне зображення відзначено лише на реверсі медальйона, знайденого у Вроцлаві. Предмет, тотожний за формою, розміром й іконографією зворотного боку (на аверсі – розп'яття Ісуса, яке супроводжують сонце і місяць), виявлено в культурному шарі на цвинтарі при костелі Святих Петра і Павла, який функціонував упродовж 1621–1670 рр. Медальйон з Ужгорода відрізняється лише дещо іншим скороченням, але аналогічного напису навколо зображення. Це вказує на те, що предмети виготовлено в різних матрицях. Щодо місця виготовлення, то автори досліджень у Вроцлаві висловили припущення про можливий зв'язок із виробничими майстернями в Ченстохові. Однак, на їхню думку, враховуючи специфічні зображення на аверсі та пов'язаність предметів із різними чернечими орденами, медальйон радше має римське походження [Pankiewicz, Witkowski, 2012, s. 54, 58, рис. 4, b]. З огляду на це, виявлений в Ужгороді зразок, найімовірніше, вказує на напрямки, якими подібні деволюціоналії поширювалися територією Угорщини.

Медальйон відтиснутий на блясі

Іконографія зображень на цьому медальйоні пов'язана з іменами св. Бенедикта і св. Захарія.

Святий Бенедикт Нурський. На аверсі медальйона представлено рівнораменний хрест із розширеними кінцями – т. зв. хрест св. Бенедикта й молитва святого до хреста (рис. 7, 1). Святий Бенедикт – засновник бенедиктинського ордену, батько західноєвропейського чернецтва, покровитель Європи. Скупі дані про життя святого, який був реальною особою, залишив папа св. Григорій I Великий у «Діалогах» (593–594) [Attwater, John, 1997, s. 68].

Народився Бенедикт близько 480 р. поблизу Нурсії (область Умбрія в Італії). Походив із заможної і шляхетної родини. У юнацькому віці батьки відправили його до Рима для здобуття освіти – навчатися «вільним мистецтвам». Однак, намагаючись уникнути різноманітних спокус, Бенедикт залишив місто і почав життя подвижника в маленькому поселенні за 60 км від Рима. Але прагнучи повного усамітнення, подався у слабо населену частину країни (Субіако), де оселився у печері в долині р. Аніо (тепер – Анієне). За три роки в найближчих околицях поширилися чутки про аскетичні випробування, яким піддавав себе юний самітник. Довідавшись про це, ченці місцевого монастиря запросили Бенедикта очолити їхню спільноту. Після тривалого вагання він погодився. Але запровадження суворих правил співжиття не всі поділяли. Тому, змовившись, монахи вирішили отруїти Бенедикта. Проте коли він благословляв чашу з отруєним вином, посудина тріснула. Довідавшись про замах, Бенедикт залишив монастир і повернувся у свою печеру.

Розголос про дива, пов'язані з його іменем, продовжував поширюватися. І до печери почали прибувати ті, хто мав намір наслідувати аскетичне життя. Із прибулих Бенедикт організував 12 невеликих монастирів, а сам здійснював загальне керівництво. Однак інтриги в чернечому середовищі змусили святого покинути цю місцевість назавжди. Разом зі своїми учнями він подався на Південь Італії – у Кампанію. Там у 529 р. на горі, знищивши храм Аполлона, якому місцева людність ще приносила жертви, побудував монастир Монте Кассіоно й уклав статут, що регламентував чернече життя. Прославився Бенедикт численними чудесами, котрі творив силою молитви та хресним знаменням. Помер він у 547 р. і похований у костелі Йоана Хрестителя в Монте Кассіоно. Після руйнування монастиря лангобардами у 672 р. останки вивезено до Франції у бенедиктинський монастир, що у Флері. У відбудовану обитель в Монте Кассіоно частина реліквій повернулася лише в 755–757 рр. завдяки посередництву папи Захарія.

Рис. 7. Фрагмент релігійного медальйона. 1 – аверс. Хрест св. Бенедикта; 2 – реверс. Молитва св. Захарія. XVII ст. (Фото і рисунок В. Мойжес)

Fig. 7. Fragment of the religious locket. 1 – obverse. Cross of St. Benedict; 2 – reverse. Prayer of St. Zechariah. XVII century (Photo and figure by V. Moizhes)

Святий Захарій Єрусалимський. Іконографія зворотного боку медальйона репрезентує зашифровану молитву, що також стосується сили хреста (рис. 7, 2). Її текст приписують св. Захарію, єпископові Єрусалимському. Так, на початку VII ст. палестинські християни зазнали значних утисків від персів. Під час затяжної війни між Візантією і Персією (602–628) у 614 р. перси захопили й дуже зруйнували та пограбували Єрусалим. Багато мешканців, що вціліли, потрапили в полон, зокрема і єпископ Єрусалимський. Їх переправили в Месопотамію. Серед награвованого майна перси вивезли цінні християнські реліквії, втім і дерево Хреста Господнього. Лише після перемоги Візантії над Персією загарбники в 630 р. повернули Єрусалиму його головну реліквію. У цій дорозі додому її супроводжував патріарх Захарій, який і уклав молитву про переможну силу Хреста Господнього. Вважається, що вперше текст молитви з метою захисту вибито на натільному хресту під час епідемії чуми, яка спалахнула на початку засідань Тридентського собору (1545–1563). Ініціатором такого заходу виступив єпископ Антіохійський Леонард [Kołyszko, 1997, s. 170, 167–180]. У цій ситуації цілком закономірним було підсилення дії молитви св. Захарія ще й співзвучною молитвою св. Бенедикта та захисною силою хреста, знамення якого творив святий своєю десницею. Тому саме захисний зміст образу хреста та напису молитви складав основу найдавнішого типу медальйона св. Бенедикта, який зображено на стародруці, виданому 1664 р. в Інсбруку [Wiewióra, 1995, s. 439].

Медальйони з іконографією, подібною до розглянутої, належать до найдавнішого типу. У пізньому Середньовіччі та Нову добу це були наймасовіші *remedium* – засоби для зцілення під час епідемій та інших захворювань. Водночас віра в захисну силу молитов була настільки

сильною, що медальйон перетворився у потужний апотропей із магiчними властивостями. Його використовували як талисман, що мав вберегти від чарів і чарівниць, різних диявольських спокус, природних катаклізмів тощо, а також слугував запорукою доброї смерті. Тому не випадково медальйони мали овальну чи восьмигранну форму, що нагадувала щит, необхідний для захисту в бою проти сил пiтьми.

Аби протидіяти негативному забобному контексту використання медальйонів і повернути увагу до християнського змісту їх іконографії, з 1742 р. поширюється тип медальйона, який затвердив папа Бенедикт XIV, рекомендуючи на аверсі поміщати образ св. Бенедикта [Kołyszko, 2013, s. 136]. Вважається, що центри продукування таких медальйонів розташовувалися у Німеччині [Niżycki, 2001, s. 9], Франції (для вервичок сестер милосердя) [Kołyszko, 2013, s. 132], особливо в Італії у монастирі на Монте Кассіно, а також в Австрії, де відомі численні бенедиктинські осередки [Białobłocki, 1992, s. 179].

Для медальйонів XVII–XVIII ст., виявлених під час археологічних досліджень, притаманна численність і значна диференціація іконографії. З огляду на зображення, сюжети можна розділи на дві великі групи: композиції з образом Бенедикта та без нього. При цьому медальйонів без зображення святого відомо значно менше. Найбільш подібний до іконографії ужгородського зразка овальний медальйон зі Сандомира, виявлений між похованнями (у заповненні могильних ям?), що походять із фаз VI–VII, датованих у межах 1677–1717 – 1717–1773 рр. [Rostkowska, 1996, s. 411–412, рис. 13]. Водночас виріб з Ужгорода має одну особливість: на реверсі під молитвою св. Захарія поміщено зображення серця, пробитого трьома цвяхами, що розходяться віялом. Такий символ трапляється дуже рідко і, як правило, на найдавніших медальйонах. Композиція, безперечно, пов'язана зі сюжетом розп'яття Ісуса.

Водночас рисунок серця – це графічний символ культу Найсвятішого серця Ісуса. Найдавніші зображення серця Христа, відомі ще з XV ст. (ілюстрації манускриптів, інкунабул тощо), завжди містили позначення сліду від рани. Таке поранене серце ототожнювалося з однією із п'яти ран Спасителя – завданою на боці. Культ рани в боці Ісуса практикувався ще з II ст. н. е., особливо шанованим був у добу Середньовіччя серед чернечих спільнот, де аж до кінця XVI ст. пов'язаний, переважно, з одкровеннями та приватними практиками містиків. Із монастирів цей культ проник у світське середовище у вигляді богослужіння до п'яти ран [Klekot, 1997, s. 56]. Упродовж XVII ст. у ході богословських дискусій щодо концепції серця Ісуса викристалізувався й сам культ Найсвятішого серця Ісуса, який з початку цього ж століття активно пропaгували єзуїти й еудисти.

Підсумовуючи характеристики розглянутих медальйонів, важливо наголосити на кількох аспектах. Незважаючи на те, що більшість медальйонів знайдено в перевідкладених шарах, згідно з їхньою формою, іконографією, аналогіями, існують підстави датувати ці культурні предмети в межах XVII – першої чверті XVIII ст. Високий технічний рівень виготовлення медальйонів дозволяє пов'язувати їх із творчістю кваліфікованих художників та ливарників. Натомість зв'язок медальйонів одночасно з кількома чернечими орденами радше вказує на центри, де функціонували майстерні, що задовольняли потреби різних чернечих спільнот. Таким осередком передусім був Рим, який постачав девоціоналії у різні санктуарії Європи. Щодо іконографії медальйонів, то тут домінує антиепідемічний зміст сюжетів. Пандемії чуми, які переживала Європа що 15 років з 1600-х по 1720-ті вселяли непереборний страх перед «мором повітрям» і викликали бажання врятуватися будь-яким способом. Як і сотні тисяч європейських мешканців, ці почуття хвилювали серця володарів замку в Ужгороді. Водночас присутність розглянутих медальйонів у похованнях вперше відкриває завісу у світ особистих предметів християнського благочестя та релігійної культури мадярського шляхетського середовища. При цьому чіткий зв'язок медальйонів із певними чернечими орденами перетворює ці предмети на важливе джерело для вивчення ролі католицького духовенства у складних міжконфесійних і соціально-політичних процесах у північно-східній периферії Угорського королівства в період контрреформації.

Авторський внесок. В. Г.: концептуалізація, дослідження, методика, формальний аналіз, написання та редагування. В. М.: керування польовими експедиційними дослідженнями, написання тексту щодо топографії та стратиграфії поховань, виконання ілюстрацій, курація даних.

Декларація щодо конфлікту інтересів. Автори статті заявляють, що в них немає поточного конфлікту наукових і фінансових інтересів чи особистих вигод, отриманих від третіх осіб, які могли би вплинути на дослідження, результати яких наведено в цій статті.

КАТАЛОГ

1. Медальйон-каплер: МАТІР БОЖА – СВЯТІ РОХ І СЕВАСТІАН (рис. 1–2).

Місцезнаходження: виявлений у межах крипти.

Загальний опис. Виріб овальної форми. Складається з кількох елементів. Основа медальйона – дві овальні площини. Одна з них у вигляді металевої мосяжної пластини з одностороннім рельєфним зображенням, другу виконано з глини (фаянс). Вони накладаються одна на одну зображеннями назовні. По периметру край площин оточено металевою рамочкою. Це обрамлення виконано з тонкої вузької металевої стрічки двотаврового профілю. Кінці обрамлення не спаяні, а лише заходять один на один у нижній частині виробу. Для стабільного закріплення обрамлення використано дрід, огорнутий по спіралі тоншим дротиком. Цікавий спосіб закріплення дроту на обрамленні: у верхній частині, по осі медальйонів, дрід зігнуто вдвоє і скручено за годинниковою стрілкою у два оберти так, що в місці згину утворилася петля, розташована паралельно до площин предмета. У цю петлю попередньо пронизано кільце для підвішування медальйона. Від верхньої петлі дрід опущено обабіч обрамлення і в нижній частині по осі медальйона скручено також у два оберти з тією різницею, що тут утворено вісімкоподібну петлю. У такий спосіб дрід щільно притискав двотаврову рамку до медальйонів.

Опис зображення:

Аверс: Богородиця з Дитятком. Богородицю зображено на білому тлі, у повний зріст, із Дитятком Ісусом на лівій руці. Права рука Матері Божої зігнута у лікті, підтримує Дитятко неначе в області талії. Верхню частину зображення пошкоджено. На збережених ділянках чітко видно, що анатомічні особливості ликів виконано схематично, у стилі народного примітивізму. Обличчя Богородиці має форму овалу, окресленого суцільною лінією. Округлими чорними плямами передано очі. Голову вінчає закрита корона, у конструкції якої виділяється широке кільце-основа над чолом і високий трапецієподібний верх із трьома дугастими заломами. Тло корони – жовтяве. Довкола голови – округлий німб, простір у межах якого заповнено світло-жовтим кольором. Назовні від німба відходять короткі та прямі відрізки, що передають мотив сяйва.

Шати Богородиці не зовсім читабельні. Можна вважати, що вузькі пасма обабіч обличчя, де проглядається слабкий блакитний відтінок – це мафорій. Найкраще передано нижню частину вбрання: від талії до землі. Тканина з правого боку опадає двома довгими й широкими фалдами, посередині – гострим вузьким заломом сягає подолу, а з лівого боку – бганки сформовано каскадом. Особливості драпування та синій колір тканини дозволяє стверджувати, що в такий спосіб передано плащ – мафорій, синє пасмо якого видніється і на верхній частині тулуба. Натомість рукав правої руки забарвлений у білий колір, що разом із чітко окресленим контуром самої руки справляє враження, що Марія одягнена в сукню з білими рукавами. Однак білим позначено драперію нижньої частини мафорію, і це дає змогу стверджувати, що в цьому випадку художник у подібний спосіб передав постать, загорнуту в мафорій із голови до п'ят. Невеличка пляма червоного кольору в області передпліччя, а також рожеваті відблиски в області шиї–грудей, очевидно, мали б означати туніку червоного кольору.

Фігуру Дитятка Ісуса передано овальною опуклістю нерегулярних обрисів, забарвлену білим кольором. Обличчя лише окреслене лінією, анатомічні риси не позначено. Натомість простежується аналогічний до Богородиці німб (лише без сяйва) та подібна корона, яка, проте, більш приземкувата. З-під корони опадає волосся, позначене коричневим кольором.

Реверс: *святі Рох і Севастіан.* Зображення на реверсі рельєфні, достатньо читабельні, але водночас їхні обриси дещо грубуваті, не витончені, відсутність чіткості ліній обумовила схематичність образів.

Святий Рох. Зображений в анфас на повний зріст. Одягнений у шати пілігрима. На голові крилатий капелюх в оточенні осяйного ореолу. Вбраний у довгий до землі плащ. У його крої виділяється пелерина, що покриває плечі, з відкладним комірцем. Решта довгого полотна плаща зібрана у дрібні бганки й відкинута до тилу, звільнивши обидві руки. Під плащем – туніка на довгий рукав, завдовжки до колін, зібрана у крупні фалди та підперезана шнуром. На ногах – взуття з високими до колін халявками. Незважаючи на схематичність постаті, проглядаються певні анатомічні особливості святого: довге до плечей кучеряве волосся; густа середньої довжини борода охоплює усе підборіддя; правою випростаною рукою він підібрав плащ і поділ туніки, оголюючи перед глядачем праве стегно з незагоєною чумною виразкою, а ліва – зігнута в лікті, у передпліччя піднята вертикально, у кисті тримає довгу палицю. Це – посох пілігрима, верхівку якого оздоблюють дві нанизані одна над одною кулі. Ще одна, більша, розташована трохи нижче кисті руки.

Привертають увагу додаткові аксесуари. Насамперед, трапецієподібне потовщення, розташоване над чолом на крисах капелюха. У такий спосіб зображено мушлю св. Якова – символ братства пілігримів. На шнурі, яким підперезаний святий, звисає вервиця.

Святий Севастіан. Поряд зі св. Рохом, праворуч від нього, зображено св. Севастіана. Він стоїть на повний зріст на фоні стовбура розгалуженого дерева. Повністю оголене тіло прикриває лише вузька пов'язка на стегнах. Анатомічні риси обличчя передано дуже схематично. Безбороді видовжене обличчя обрамляє кучеряве волосся. Довкола голови осяйний німб. Основний акцент зроблено на торсі та позі фігури чоловіка. Торс із чітко окресленими м'язами, нахилений у лівий бік. Права рука, піднята вгору, зігнута в лікті і за зап'ястя кайданками прикута до гілки дерева. Плечова кістка лівої руки, опущена вздовж тулуба, а передпліччя заламане за спину; в області ліктя – широкий ремінь, яким руку прив'язано до обрубаної гілки. Ноги чоловіка зображено так, наче він робить крок назустріч – вони розставлені, на передньому плані ліва випростана нога, натомість із правої видно лише стегно до коліна. Так Севастіан представлений у динамічному пориві молодого сильного тіла в момент страждань від болю, завданого стрілами. Три стріли з опереними древками вп'ялися у м'які частини гомілки та стегна лівої ноги, три – з правого боку в таз та стегно, одна – у ліву ключицю, ще одна – у праве плече. Над правою кистю та головою Севастіана перебуває якась фігура. Через розпливчастість обрисів не можна її достовірно ідентифікувати. Найімовірніше, це – вкрита густим листям крона гілки, до якої прикуто мученика.

Розміри: медальйон – 29×34 мм, із рамкою – 33×38 мм, дріт обрамлення – діаметр 1 мм, дріт обплетення – 0,5 мм, вага – 9,37 г.

Матеріал і техніка виконання: мосяж, литво; мосяж, кування; глина, відтиск, випал, полива; скло.

Стан збереження: патинований, на аверсі в кількох місцях відсутні фрагменти бляхи обрамлення. Під час випалу фаянсового медальйона контури зображення деформувалися, через що, зокрема, кисть правої руки Богородиці набула кулястих обрисів (можливо, у ній містився певний предмет, наприклад, хусточка). Певні проблеми виникли і з фарбами, якими розписано образок, – вони місцями втратили барви.

Хронологія: XVII ст.

2. Медальйон-каплер (фрагмент): МАТІР БОЖА (рис. 3).

Місцезнаходження: виявлений у позакриптовому похованні.

Загальний опис: медальйон зберігся фрагментарно – мосяжне обрамлення, скляна шибка й керамічний (фаянсовий) образок. Припускаємо, що його частиною мав би бути і металевий образок, подібно до медальйона із зображенням св. Роха та св. Севастіана. Проте він не зберігся. Наявний керамічний образок має овальну форму; виконаний із білої глини та випалений до текстури фаянсу. Зображення на ньому рельєфні, відтиснуті у формі й розписані фарбами. Керамічний образок зверху захищала скляна гутна шибка, краї якої по периметру оформлені (оббиті) дрібною ретушшю. Шибка

збереглася повністю, але має тріщину в нижній частині. Натомість керамічний образок тріснув на сім частин при відсутності значного уламка з лівого боку.

Опис зображення: за відсутності металевої частини медальйона, збережену керамічну, з огляду на зображення Богородиці, прийнято за лицьову поверхню.

Аверс: *Пречиста Діва Марія.* Представлена у вигляді погруддя у профіль. Зображена у стилі античних портретів. Передано класичні риси обличчя: високе чоло, прямий ніс, брови, опуклі повіки, очі. Нижня частина обличчя – на відсутньому уламку. Тіло зображене білим кольором, очі (контури, зіниця) – чорним. Голову Марії покриває мафорій насиченого синього кольору. Він опадає дрібними бганками, огортаючи плечі. На грудях обидві поли мафорію з'єднані невидимою застібкою. З під мафорію на голові вибилося волосся коричневого кольору. Воно розділене проділом над чолом, де гладко зачесане, а далі до вух – завите по спіралі. Марія одягнена в туніку з округлим вирізом на грудях, по краю оздоблену облямівкою, яку позначено коричневим кольором; за допомогою розташованої нижче червоної плямки передано червону (чи пурпурову) барву тканини туніки.

Довкола голови Марії густо укладені короткі рельєфні відрізки, якими передано сяйво ореолу. Все тло медальйона довкола погруддя Богородиці сьогодні має жовтявий колір, яким він, мабуть, і був згідно із задумом художника. Середовище, у якому перебував медальйон, обумовило знищення та розшарування розфарбованих ділянок. Внаслідок цього на одних синій колір осипався і, потрапивши на жовтий, змішався з ним, утворюючи плями.

Напис: по краю медальйона по периметру відтиснуто рельєфний напис. Його виконано маюскулом із шерифами: M(?)(ARIA)E(?).S(ANTISSIMA).SPECVLVM SINE MACVLA. – Марія Пресвята чиста без плями.

Розміри і вага: 27×34 мм (без обрамлення); дріт обрамлення – діаметр 1 мм, дріт обплетення – 0,5 мм; вага – 3,46 г.

Матеріал і техніка виконання: мосяж, кування; глина, відтиск, випал, полива; скло.

Стан збереження: повністю відсутня рамочка двотаврового профілю, виконана з тонкої металевої бляхи; дріт, за допомогою якого затискали в рамочці образок, зберігся у вигляді шести фрагментів; рештки обплетення тонким дротиком присутні лише на трьох уламках.

Хронологія: XVII ст.

3. Медальйон: ХРИСТОС СПАСИТЕЛЬ – МАРІЯ МАТІР СПАСИТЕЛЯ (рис. 4).

Місцезнаходження: виявлений в межах розкопу у верхніх культурних відкладах.

Загальний опис: овальної форми, із двостороннім рельєфним зображенням. По периметру медальйона на обох поверхнях – облямівка у вигляді рельєфних крапок, густо укладених одна біля одної. Предмет відлитий у ливарній формі разом із вушком, розташованим перпендикулярно до поверхні медальйона. В отвір вушка пронизано кільце для підвішування.

Опис зображення:

Аверс: *Христос Спаситель.* Образ Ісуса представлено у вигляді погруддя в профіль, обличчям у лівий бік (із позиції глядача). Виконаний у стилі античних портретних зображень. На обличчі виділяється коротка борода та довге хвилясте волосся, що опадає з-під тернового вінка. Плечі огортає гіматій, накинутий поверх хітона.

Реверс: *Марія – Матір Спасителя.* Образ Марії представлено також у профіль, обличчям у лівий бік (із позиції глядача). Її голову покриває мафорій, укладений дрібними бганками на грудях.

Написи:

Аверс: у нижній частині медальйона під погруддям Ісуса Христа, дещо правіше, поміщено скорочений напис у вигляді двох букв, виконаних маюскулом із шерифами і розділених рельєфною крапкою, – F•T (зміст не розшифровано).

Реверс: у нижній частині медальйона під погруддям Матері Божої, дещо правіше, поміщено скорочений напис у вигляді двох букв, виконаних маюскулом із шерифами й обабіч яких розташовано рельєфні крапки – M(ATER)•D(EI)• – Матір Божа.

Розміри: 20×25 мм; висота з вушком – 33 мм; вага – 6,06 г.

Матеріал і техніка виконання: мосяж, литво.

Стан збереження: поверхня патинувана.

Хронологія: XVII – перша чверть XVIII ст.

4. Медальйон: ІСУС ХРИСТОС – МАТІР БОЖА (рис. 5).

Місцезнаходження: виявлений у верхньому шарі розкопу в межах крипт.

Загальний опис: овальної форми, із двостороннім рельєфним зображенням. По периметру медальйона на обох поверхнях – облямівка у вигляді рельєфного валика. Предмет відлитий у ливарній формі разом із вушком, розташованим перпендикулярно до поверхні медальйона.

Опис зображення:

Аверс: *Ісус Христос.* Образ Ісуса представлено у вигляді погруддя в профіль, обличчям у правий бік (із позиції глядача). Виконаний у стилі античних портретних зображень. На обличчі виділяється коротка борода, вуса над верхньою губою та довге хвилясте волосся, що кучерями опадає на плечі та в'ється завитками. Плечі огортає гіматій, з-під якого на грудях проглядається хітон. Довкола голови Ісуса зображено короткі й довші рельєфні відрізки, що чергуються. У такий спосіб передано ореол у вигляді сйва.

Реверс: *Марія – Матір Божа.* Образ Марії представлено у профіль, обличчям у лівий бік (із позиції глядача). Її голову покриває мафорій, укладений дрібними бганками на грудях. Над головою – німб, зображений у вигляді тонкого рельєфного валика, що окреслює еліпс.

Розміри і вага: 15×18,5 мм; із вушком висота 26 мм; вага 1,74 г.

Матеріал і техніка виготовлення: мосяж, литво.

Стан збереження: без пошкодження.

Хронологія: перша чверть (?) XVIII ст.

5. Медальйон: МАТІР БОЖА – СВЯТІ ПАВЛО ТА АНТОНІЙ (рис. 6).

Місцезнаходження: виявлений у позакриптовому похованні.

Загальний опис: овальної форми з вушком на ніжці, розташованим перпендикулярно до площини медальйона. Зображення рельєфне двостороннє.

Опис зображення:

Аверс: *Богородиця з Дитятком Ісусом.* Уздовж краю площини медальйона розташовано паралельно і на певній відстані один від одного тонкі рельєфні валики, що в такий спосіб утворюють овальну рамку, заповнену написом. У центрі площини, обмеженої рамкою, поміщено зображення сидячої постаті. З огляду на значне відшарування верхнього шару окисленого металу, зображення слабо читабельні. Однак особливості розташування фігур дають змогу стверджувати, що це Богородиця з Дитятком Ісусом. Видовжене обличчя Марії обрамлює мафорій, який тонкою штивною смужкою підкреслює верхнє вбрання. Можна розрізнити туніку, яка при сидячому положенні уклалася трапецієподібно, розширюючись від колін до подолу. Рештки дугастої, нанесеної під легким кутом заглибленої борозенки – найімовірніше поділ штивної суkenочки Дитятка.

Голову Богородиці вінчає закрита баняста корона із заломом посередині над чолом. Уздовж країв корони нанесено рельєфні округлі опуклості, що імітують перли. Над заломом корони – рештки перлів, якими, можливо, був викладений хрестик. Сліди аналогічної корони простежуються в області голівки Ісуса.

Богородиця сидить, тримаючи на колінах Дитятко, підтримуючи Його лівою рукою. В області правої руки виділяється рельєфна площина, що набула неправильної округлої форми. Достеменно ідентифікація в цих умовах неможлива. На рівні припущення окреслюємо предмет як коронаційне яблуко.

Реверс: *святи Павло й Антоній.* Уздовж краю площини медальйона розташовано паралельно і на певній відстані один від одного тонкі рельєфні валики, що в такий спосіб утворюють овальну рамку, заповнену написом. У центрі рамки поміщено дві постаті сидячих чоловіків. Праворуч і ліворуч постатей при самій рамці з написом зображено по пальмовому дереву з розкішною кроною. Анатомічні

риси обох постатей первісно були добре змодельовані, але через відшарування часточок металу сьогодні вони слабо розпізнавані. Краще збереглося зображення постаті ліворуч.

Святий Павло. У чоловіка видовжене обличчя з високим чолом, крупним «орлиним» носом; художникові вдалося передати запалі лиця й випнуті вилиці. Пряме волосся опадає до плечей; верхню губу обрамлюють вуса, поєднані з широкою бородою, що сягає грудей. Довкола голови короткі рельєфні відрізки однакової довжини, якими передано сяйво ореола.

Святий сидить на сидінні, неначе вирубаному у скелі, де чітко простежується горизонтальна та вертикальна площини. Незначний рельєфний відрізок над лівим плечем дозволяє здогадатися і про високу вертикальну стіну за спиною. Чоловік сидить у вільній позі, злегка витягнувши зігнуті в колінах ноги, що накладаються одна на одну, однак тулуб його випростаний. Ліва рука, зігнута під прямим кутом, лежить на бильцях сидіння; правиця, зігнута в лікті під гострим кутом, розташована на рівні грудей, але кисть має перпендикулярне положення. Це означає, що святий не притискає долоню до грудей, а тримає її у повітрі, вільно жестикулюючи. На ньому вбрання у вигляді прямо скроєної туніки неначе з мішквини. Рукав у три чверті, поділ прикриває коліна; ноги босі.

Святий Антоній. Зображений поряд (чи навпроти) ліворуч від св. Павла. Риси обличчя не збереглися. Простежується лише довге волосся, що, сягаючи плечей, укладене завитками, та широка й довга, до грудей, борода. Довкола голови сяючий ореол, змодельований аналогічно як у постаті св. Павла. Обидві руки, зігнуті в ліктях, підняті легко вгору у вільному жестикулюванні. Виразно окреслено шати – це чернечий габіт. Чітко виділяється плащ із короткою пелериною, що огортає плечі. Під ним – верхній одяг із широкими рукавами, що сягає кисті лівої руки; натомість на правій, на зап'ясті, чітко змодельовано манжет, який щільно прилягає. Це вбрання коротке, фалдисте, вище колін – найімовірніше альба. З-під неї аж до землі довга сутана, яка прикриває взуття. На колінах лежить розкрита книга.

Над головами святих зображено граційного птаха (крука (?)) у польоті; у дзьобі він тримає округлий предмет, який символізує шматок хліба.

Написи: виконано маюскулом із шерифами; слова скорочено від однієї до кількох літер, які розділено рельєфними крапками, поміщеними на середину висоти букв.

Аверс: (•)PATRONA•HVNGAR• V: M(•)TAI (?)L(?)E(?)N(?) – Опікунка Угорщини Діва...

Реверс: S•PAVLVS•P(RI)M(VS) • EREM(ITA) • S•ANTONIVS ABB(AS): – Святий Павло перший пустельник, святий Антоній абат.

Розміри і вага: 27×34 мм; вага – 7,78 г.

Матеріал і техніка виготовлення: мосяж, литво.

Стан збереження: пацінований, по краю у двох місцях – щербини; зображення (особливо на аверсі) через відшарування верхнього шару металу – слабо читабельні.

Хронологія: XVII ст. (швидше за все, перша половина XVII ст.).

6. Медальйон (фрагмент): ХРЕСТ СВ. БЕНЕДИКТА – МОЛИТВА СВ. ЗАХАРІЯ (рис. 7).

Місцезнаходження: виявлений у межах розкопу у верхніх культурних відкладах.

Загальний опис: восьмигранної форми із двостороннім рельєфним зображенням.

Опис зображення:

Аверс: *Хрест св. Бенедикта.* По краю медальйона нанесено подвійну рамочку. Зовнішнє, суто декоративне, обрамування складається із паралельних тонких рельєфних валиків, між якими щільна зигзагоподібна лінія з вузькими й короткими зубчиками. З внутрішнього боку розташовано таку ж зигзагоподібну лінію, яка утворює другу рамку, у яку поміщено літери, розділені рельєфними зірочками. Усе внутрішнє поле, обмежене цими рамочками, займає хрест, виконаний за допомогою тонких валикоподібних відрізків. Він має рівні розширені на кінцях рамена, контур яких підкреслено подвійними валиками. Поверхня рамен, а також поле між ними, заповнені літерами.

Реверс: *Молитва св. Захарії.* По краю медальйона нанесено лише зовнішню декоративну рамку, таку ж як на аверсі. Все внутрішнє поле, обмежене обрамуванням, заповнено літерами, розділеними мініатюрними рівнораменними хрестиками з розширеними кінцями. Під написом по вертикальній осі медальйона поміщено зображення серця, від якого віялом розходяться три стріли.

Написи:

Аверс: на полях між раменами – C[RVX] /S[ANTA] /P(ATRIS) B(ENEDICTI)⁵. Хрест святого *отця Бенедикта*; на вертикальному рамені – [CRVX] S[ACRA] S[IT] M(IHI) L(VX) – *Нехай хрест святий буде мені світлом*; на горизонтальному рамені – N (NON) D(RACO) S(IT) M(IHI) D(VX) – *А не сатана поводитиме*; у рамочці довкола хреста – (I[HS] V[ADE] R[ETRO]) S(ATANA) N(ON) S(VADE) M(IHI) V(ANA) S(VNT) M(ALA) Q(VAE) L(IBAS) (I[PSE] V[ENENA] B[IBAS]) – *Ісус Збавитель Людства. Відступи сатано, ти мені не радь марнолюбство. Погані ті речі, які тобі до смаку, отруту пий сам.*

Реверс: усю площину всередині рамочки заповнено написом – ([CRVX] – *Хресте Христовий спаси мене*; Z[ELVS] – *Самовідданість дому Твого хай мене звільнить*; [CRVX] – *Хрест перемагає, Хрест панує, Хрест наказує, Через знак Хреста Святого нехай мене звільнить Господь від повітря цього*; D[EVS] – *Дай це Боже – Господи мій, аби я і це місце було звільнене від повітря цього*; I[N MANVS] – *Ісусе, найсолодший Господи, в руки Твої віддаю душу мою, серце і тіло моє*; A[NTE] – *Оскільки створив Бог небо і землю бо був Богом, Він в силі звільнити мене від повітря цього*; [CRVX] – *Хрест Христовий в силі відхилити заразу, повітря з місця цього і від тіла мого*; B[ONVM] – *Дуже доброю є справа очікувати мовчки порятунку Господнього, аби відігнав заразу від мене грішного*; I[NCLINABO] – *Я прихилию серце моє до виправдання Твого, аби не соромитися, що взивав до Тебе*; Z[ELAVI] – *З великою самовідданістю запалився я на несправедне, бачачи спокій тих, що грішать, віруючи Тобі*; [CRVX] – *Хрест Христовий відганяє чортів і повітря зіпсує нехай вижене*; S[ALVS] – *Слушно, спасінням твоїм я сам є, говорить Господь Волай Мене, Клич Мене. Я вислухаю тебе і звільню від повітря цього*; A[BYSSVS] – *Адже прірва прірву не кличе і в шумі голосу Твого відігнав Ти чортів і від зарази повітря звільнив мене*; B[EATVS] – *Благословенний чоловік, який вірить Господу і не відверне очей своїх на марнославство і розпусту зрадливу*; [CRVX] – *Хрест Христовий, який до цього був на ганьбу та приниження, тепер є на славу і поклоніння. Нехай буде мені на здоров'я і нехай віджене з місця цього чорта і зіпсує повітря і заразу від тіла мого*; Z[ELVS] – *Самовідданість шануванню Господа поглинула мене перш ніж я помру, і іменем Твоїм визволи мене від цієї зарази повітря поганого*; [CRVCIS]) – *Хреста Святого знак звільнить люд Божий, і від повітря тих, хто Йому вірить*; H(AECCINE) – *Гей! Так то шануєте Господа, Люди глупі і нерозумні? – Складіть Найсвятішому ваші обітниці і вознесіть Господу хвалу і місце у Нім знайдете, адже, ті, хто вірять у Нього, не будуть осоромлені*; G(VTTVRI) – *До горла мого і уст нехай присохне язик, якщо поклоняться Тобі не буду і славити Ім'я Твоє Святе, яке святим є і звільнить віруючих у Тебе. На Тебе покладаю надію. Звільни мене, Боже мій, від зарази цієї повітря і місце те, на якому взиваю до імені Твого*; F(ACTAE) – *Земний небосхил увесь був покритий темінню під час Твоїєї смерті, Господи, Боже мій! Нехай буде подолана міць диявольська, бо заради того Ти прийшов, Сину Бога живого, аби зіпсувати силу потужності чортівської, віджени міццю Твою з місця цього і від мене слуги Твого заразу повітря поганого. Нехай відступить повітря зарадне від мене у темін зовнішню*; [CRVX] – *Хресте Христовий, захищай нас! І віджени заразу повітря від цього місця і мене слугу Твого обережи від зарази поганого повітря, бо Ти лагідний і милосердний*; B[EATVS] – *Благословенний той, хто не звернув свій погляд на марнославство, від дня злого звільнить його Господь! Господи, я вірив у Тебе, звільни мене від зарази повітря*; F(ACTVS) – *Твердинею став Ти мені Господи, бо у Тобі надія моя, звільни мене від цієї зарази повітря поганого*; R(ESPICE) – *Зглянься на мене Господи, Боже мій всемогутній, і задля милосердя Твого від цієї зарази повітря поганого звільни мене*; S(ALVS) – *Ти спасіння моє, Господи. Оздоров мене, а буду оздоровлений, спаси мене, а буду спасений. Амен*; HIS – *Ісус!* [CRVX] M(A)R(I)A – *Марія!*

Розміри і вага: фрагмент нижньої частини – 15×20,5 мм; вага – 0,99 г.

Матеріал і техніка виготовлення: бронза, відтиск штампом.

Стан збереження: відсутня верхня половинка виробу.

Хронологія: XVII ст.

⁵ Жирним шрифтом виділено напис, присутній на збереженому фрагменті медальйона.

ЛІТЕРАТУРА

- Альберда, Т. (2012, 5 жовтня). Бороди в античності та середньовіччі: історія та символи. *Хайвей*. Дата звернення – 11 січня 2020. URL: <http://h.ua/story/364363>
- Гупало, В. (2014). Релігійні медальйони із поховань у колишньому Бернардинському костелі в Дубні на Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 18, 291–321.
- Євангеліє від Матвія 17:2. *Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту*. (Переклад митр. Іларіона-Івана Огієнко). 1988, 1796.
- Эко, У. (2014). *Сотвори себе врага. И другие тексты по случаю* (Перевод Я. Арькова, М. Визель, Е. Степанцова). Москва: АСТ-Corpus.
- Киселева, А. (2017, 9 березня). История искусства в одном сюжете: святой Себастьян. *Искусство, история*. Дата звернення – 11 січня 2020. URL: <http://arzamas.academy/mag/414-seb>
- Курушин, М. Ю. (2013). *Мадрид. Город солнца. Исторический путеводитель*. Москва: Вече.
- Мойжес, В. (2019). Результати археологічних досліджень церков м. Ужгорода у 2018 році. *Збірник тез IV міжнародної науково-практичної конференції до 80-річчя від дня народження Михайла Рожка. «Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат. Проблеми їх збереження та використання»*. Львів, 20–21.
- Пеняк, П. (2010). Розкопки замкової церкви Ужгорода. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 14, 346–347.
- Перша Книга Царів 17:5–6. *Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту*. (Переклад митр. Іларіона-Івана Огієнко). 1988. С. 730–731.
- Петрова, М. С. (2005). Эйнхард: историк в истории. В Эйнхард. *Жизнь Карла Великого* (вступительная статья, перевод, примечания, указатели М. С. Петровой). Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы.
- Тердік, С. (2013). Ужгород (Ungvár), Замкова церква. *Середньовічні церкви від Тиси до Карпат. Шляхами середньовічних церков у Сабольчському та Березькому краях і на Закарпатті*. Том. 2. Ніредьгаза: Color Pack, 196–205.
- Ферков, О. (2020, 30 січня). До питання про локалізацію монастирів ордену св. Павла Відлюдника на теренах сучасного Закарпаття (за матеріалами писемних джерел та топоніміки). *Закарпаття. Просвітницько-пізнавальний портал. Проект агенції досліджень регіонального соціуму «Карпатія»*. Дата звернення – 4 лютого 2020. URL: <http://zakarpattia.com.ua>
- Холодюк, А. (б.д.). Святой мученик Севастиан. Житие и почитание. *Афон, Балканы, Константинополь. История и современность*. Дата звернення – 20 січня 2020. URL: <http://agionoros.ru/docs/1497.html>
- Холодюк, А. (2014, 10 червня). Ахенские реликвии: для верующих – святыя, для скептиков – подделка. Дата звернення – 20 січня 2020. URL: <https://spbda.ru/publications/a-holodyuk-ahenskie-relikvii-dlya-veruyuschih-svyaty-dlya-skeptikov-poddelka-chast-1/>
- Холодюк, А. (б.д.). В баварський Эберсберг к мощам святого Севастиана. Дата звернення – 20 січня 2020. URL: <https://proza.ru/2019/02/07/819>
- Attwater, D., John, C. (1997). *Dykcjonarz świętych*. Wrocław. Warszawa. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Białobłocki, K. (1992) Zespół medalików z wykopaliisk archeologicznych w Lubiniu pod Kościanem. *Slavia Antiqua*, 33, 161–184.
- Borkovský, I. (1975). *Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském Hradě*. Praha: Academia.
- Bruchwald, A. (2012, 25 вересня). Коптыжский Кошціол Ortodoksyjny otrzymał relikwie św. Pawła. Дата звернення – 20 січня 2020. URL: <https://prawy.pl/1796-koptyjskioskociol-ortodoksyjny-otrzymal-relikwie-sw-pawla/>
- Chudzińska, B. (1998). *Dewocjonalia z nowożytnego cmentarzyska we wsi Maniowa na Podhalu*. Kraków: Oficyna Cracovia.
- Chudzińska, B. (2008). Dewocjonalia ze zbiorów Muzeum Podkarpatskiego w Krośnie oraz Muzeum Historycznego w Sanoku. *Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich*. Krosno: Mittel, 453–488.

- Degl'innocenti, M., Marinone, S. (2016). *Maryja Matka Boża i nasza* (tłumaczenie Krystyna Kozak). Kielce: Jedność.
- Hiżycki, Sz. (2001). *Medalik świętego Benedykta*. Kraków: Tyniec, 70 s.
- Hofer, N., Krenn, M., Wurzer, W. (1995). Archäologische Ausgrabungen am Rathausplatz von Scheibbs in Niederösterreich. *Fundberichte aus Österreich*, 33, Wien, 229–240.
- Jagła, J. (2012). Kiedy święte ciało staje się anty-zarazową tarczą – kilka słów o ikonografii św. Sebastiana. *Wiadomości akademickie*, 45. Bydgoszcz: Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera, 25–30.
- Janicka-Krzywda, U. (1993). *Patron–atrybut–symbol*. Poznań: Pallottinum.
- Klekot, E. (1997). Najświętsze Serce Jezusa – sceny z życia symbolu. *Konteksty*, 51(3–4), 55–66.
- Kołyшко, M. (1997). Krzyżyki-karawaki z nowożytnego cmentarza w Lubiniu woj. Leszno na tle karawak europejskich. *Archeologia Historica Polona*, 5, 167–180.
- Kołyшко, M. (2007). Aport w zaświaty. Dewocjonał z nekropoli rodziny Wessłów w Pułtusk. *Pułtuskie osobliwości*. Materiały wydane w roku obchodów 750-lecia nadania praw miejskich (pod red. A. Henrykowskiej i R. Lolo). Warszawa: Sarmatia Artistica, 65–111.
- Kołyшко, M. (2013). *Dewocjonał z końca XVI–XVIII wieku pochodzący z badań archeologicznych na terenie Polski (stan zachowania, identyfikacja, zagadnienia konserwatorskie)*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Lantschner, M. (1994). Ausgrabungen in der Stadtpfarrkirche St. Ulrich von Hollabrunn. *Fundberichte aus Österreich*, 32, Wien, 349–358.
- Niedźwiadek, R. (2012). Kościół pobrygidowski pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny Zwycięzkiej w Lublinie. *Kościół i klastory Lublina w świetle badań archeologicznych* (pod red. E. Banasiewicz-Szykuły). Lublin: Wojewódzki urząd ochrony zabytków w Lublinie, 46–73.
- Pankiewicz, A., Witkowski J. (2012). Dewocjonał barokowe odkryte na cmentarzysku przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu. *Wroclavia antiqua*, 17, 49–68.
- Rasmusson, L. (1942). Birgittapeninggar. *Fornvännen*, 37, 399–407.
- Rewoliński, T. (1887) *Medale religijne odnoszące się do Kościoła katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski*. Kraków: Druk Wł. L. Anczyca i Spółki.
- Rostkowska, B. (1996). Dewocjonał: medaliki i krzyżyki. Tkaniny ozdobne. *Sandomierz: badania 1969–1973. Wzgórze Collegium Gostomianum* (pod red. S. Tabaczyńskiego). (T. II). Warszawa: Naukowa oficyna wydawnicza Scientia, 405–421.
- Skarga, P., Leszczyński, P., Bitschnau, O. (1910). *Żywoć świętego Rocha, patrona przeciw zarazie*. Warszawa. Data pobierania – 4 Stycznia. URL: <https://pl.wikisource.org/w/index.php?title=Żywoć świętego Rocha patrona przeciw zarazie&oldid=2262872>
- Trawicka, E. (2007). Dewocjonał ze stanowiska 5 w Gdańsku – Hala Targowa. *Archeologia Gdańska*, 3, 57–66.
- Wiewióra, M. (1995). Medalik świętego Benedykta odkryty podczas badań zespołu klasztornego w Trzemesznie. *Studia z dziejów kultu religijnego. Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski* (pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha). Symposia 9. Opole: wydawnictwo św. Krzyża, 433–442.
- Włodarczyk, D. (2012). Badania archeologiczne przy kościele Świętego Krzyża oraz klasztorze Dominikanów Obserwantów w Lublinie. *Cmentarze- Kościoły i klastory Lublina w świetle badań archeologicznych* (pod red. E. Banasiewicz-Szykuły). Lublin: Wojewódzki urząd ochrony zabytków w Lublinie, 194–210.

REFERENCES

Alberda, T. (2012, October 5). Borody v antychnosti ta serednovichchi: istoria ta symvoly. *Khajvej*. Retrieved January 11, 2021, from <http://h.ua/story/364363> (in Ukrainian).

Hupalo, V. (2014). Religious medallions from burials in former bernardynian catholic church in Dubno, Volhynia. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 18, 291–321. (in Ukrainian).

The Gospel of Matthew 17:2. In *Bible or Books of Scripture of the Old and New Testaments*. (H.-I. Ogienko, Trans.). 1988, 1796 (in Ukrainian).

Eko, U. (2014). *Sotvori sebe vruga. I drugie teksty po sluchayu* (Ya. Ar'kova, M. Vizel, & E. Stepantsova, Trans.). Moskva: ACT-Corpus. (in Russian).

Kiselova, A. (2017, March 9) *Istoria iskusstva v odnom syuzhete: sviatoj Sebastian. Iskustvo, istoria*. Retrieved January 11, 2021, from <http://arzamas.academy/mag/414-seb>. (in Russian).

Kurushyn, M. Yu. (2013). Madrid. *Gorod solntsa. Istoricheskij putevoditel*. Moskva: Veche. (in Russian).

Mojzhes, V. (2019). Rezultaty arkeologichnykh doslidzhen' tserkov m. Uyhorođa u 2018 rotsi. *Zbirnyk tez IV mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii do 80-richchia vid dnia narodzhennia Mychajla Rozhka «Pam'iatky Tustani v konteksti osvoinnia Karpat. Problemy ikh zberezhenia ta vykorystannia»*. Lviv, 20–21. (in Ukrainian).

Peniak, P. (2010). Excavations of the castle church in Uzhgorod. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 14, 346–347. (in Ukrainian).

The First Book of Kings 17:5–6. In *Bible or Books of Scripture of the Old and New Testaments*. (H.-I. Ogienko, Trans.). 1988, 730–731.

Petrova, M. S. (2005). Ejnkhart: istorik v istorii In Ejnkhart. *Zhyzn' Karla Velikogo* (introductory article, translation, notes, indexes M. S. Petrovoj). Moskva: Institut filosofii, teologii i istorii sv. Fomy. (in Russian).

Terdik, S. (2013). Uzhgorod (Ungvár), Zamkova tserkva. *Seredniovichni tserkvy vid Tysy do Karpat. Shlakhamy seredniovichnykh tserkov u Sabolchs'komu ta Berez'komu krajkakh i na Zakarpatti*, T. 2. Nired'gaza: Color Pack, 196–205. (in Ukrainian).

Ferkov, O. (2020, January 30). Do pyttannia pro lokalizatsiyu monastyriv ordenu sv. Pavla Vidludnyka na terenakh suchasnoho Zakarpattia (za materialamy pysemnykh dzherel ta toponimiky). *Zakarpattia. Prosvitnyts'ko-piznavalnyj portal. Projekt ahentsii doslidzhen' regionalnoho sotsiumu «Karpatia»*. Retrieved February 4, 2020, from <http://zakarpattia.com.ua>. (in Ukrainian).

Kholodyuk, A. (n.d.). Sviatoj muchenik Sevastian. Zhytie i pochitanie. *Afon, Balkany, Konstantinopol. Istoria i sovremennost'*. Retrieved January 20, 2020, from <http://agionoros.ru/docs/1497.html>. (in Russian).

Kholodyuk, A. (2014, June 10). Akhenskie relikvii: dla veruyushchikh – sviatyte, dla skeptikov – poddelka. Retrieved January 20, 2020, from <https://spbda.ru/publications/a-holodyuk-ahenskie-relikvii-dlya-veruyuschih-svyatyte-dlya-skeptikov-poddelka-chast-1/>. (in Russian).

Kholodyuk, A. (n.d.). V bavarskij Ebersberg k moshcham sviatogo Sevastiana. Retrieved January 20, 2020, from <https://proza.ru/2019/02/07/819>. (in Russian).

Attwater, D., & John, C. (1997). *Dykcionarz świętych*. Wrocław. Warszawa. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. (in Polish).

Białobłocki, K. (1992). Zespół medalików z wykopalisk archeologicznych w Lubiniu pod Kościanem. *Slavia Antiqua*, 33, 161–184. (in Polish).

Borkovský, I. (1975). *Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském Hradě*. Praha: Academia. (in Czech).

Bruchwald, A. (2012, September 25). Koptyjski Kościół Ortodoksyjny otrzymał relikwie św. Pawła. Retrieved January 20, 2020, from <https://prawy.pl/1796-koptyjskikosciol-ortodoksyjny-otrzymal-relikwie-sw-pawla/>. (in Polish).

Chudzińska, B. (1998). *Dewocjonalia z nowożytnego cmentarzyska we wsi Maniowa na Podhalu*. Kraków: Oficyna Cracovia. (in Polish).

Chudzińska, B. (2008). Dewocjonalia ze zbiorów Muzeum Podkarpackiego w Krośnie oraz Muzeum Historycznego w Sanoku. *Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich*. Krosno: Mittel, 453–488. (in Polish).

Degl'innocenti, M., & Marinone, S. (2016). *Maryja Matka Boża i nasza* (K. Kozak, Trans.). Kielce: Jedność. (in Polish).

Hiżycki, Sz. (2001). *Medalik świętego Benedykta*. Kraków: Tyniec. (in Polish).

Hofer, N., Krenn, M., & Wurzer, W. (1995). Archäologische Ausgrabungen am Rathausplatz von Scheibbs in Niederösterreich. *Fundberichte aus Österreich*, 33. Wien, 229–240. (in German).

- Jagla, J. (2012). Kiedy święte ciało staje się anty-zarazową tarczą – kilka słów o ikonografii św. Sebastiana. *Wiadomości akademickie*, 45. Bydgoszcz: Collegium Medicum im. Ludwika Rydygiera, 25–30. (in Polish).
- Janicka-Krzywda, U. (1993). *Patron–atrybut–symbol*. Poznań: Pallottinum. (in Polish).
- Klekot, E. (1997). Najświętsze Serce Jezusa – sceny z życia symbolu. *Konteksty*, 51(3–4), 55–66. (in Polish).
- Kołyшко, M. (1997). Krzyżyki-karawaki z nowożytnego cmentarza w Lubiniu woj. Leszno na tle karawak europejskich. *Archeologia Historica Polona*, 5, 167–180. (in Polish).
- Kołyшко, M. (2007). Aport w zaświaty. Dewocjonalia z nekropoli rodziny Wessłów w Pułtusku. In A. Henrykowska, & R. Lolo (Eds.) *Pułtuskie osobliwości. Materiały wydane w roku obchodów 750-lecia nadania praw miejskich*. Warszawa: Sarmatia Artistica, 65–111. (in Polish).
- Kołyшко, M. (2013). *Dewocjonalia z końca XVI–XVIII wieku pochodzące z badań archeologicznych na terenie Polski (stan zachowania, identyfikacja, zagadnienia konserwatorskie)*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. (in Polish).
- Lantschner, M. (1994). Ausgrabungen in der Stadtpfarrkirche St. Ulrich von Hollabrunn. *Fundberichte aus Österreich*, 32. Wien, 349–358. (in German).
- Niedźwiadek, R. (2012). Kościół pobrygidowski pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny Zwycięzskiej w Lublinie. In E. Banasiewicz-Szykuła (Ed.). *Kościół i klastory Lublina w świetle badań archeologicznych* Lublin: Wojewódzki urząd ochrony zabytków w Lublinie, 46–73. (in Polish).
- Pankiewicz, A., & Witkowski J. (2012). Dewocjonalia barokowe odkryte na cmentarzysku przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu. *Wroclavia antiqua*, 17, 49–68. (in Polish).
- Rasmusson, L. (1942). Birgittapenningar. *Fornvännen*, 37, 399–407. (in Swedish).
- Rewoliński, T. (1887). *Medale religijne odnoszące się do Kościoła katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski*. Kraków: Druk Wł. L. Anczyca i Spółki. (in Polish).
- Rostkowska, B. (1996). Dewocjonalia: medaliki i krzyżyki. Tkaniny ozdobne. In S. Tabaczyński (Ed.) *Sandomierz: badania 1969–1973. Wzgórze Collegium Gostomianum*. (Vol. II). Warszawa: Naukowa oficyna wydawnicza Scientia, 405–421. (in Polish).
- Skarga, P., Leszczyński, P., & Bitschnau, O. (1910). *Żywot świętego Rocha, patrona przeciw zarazie*. Warszawa. Retrieved January 4, 2020, from <https://pl.wikisource.org/w/index.php?title=Żywot świętego Rocha patrona przeciw zarazie&oldid=2262872>. (in Polish).
- Trawicka, E. (2007). Dewocjonalia ze stanowiska 5 w Gdańsku – Hala Targowa. *Archeologia Gdańska*, 3, 57–66. (in Polish).
- Wiewióra, M. (1995). Medalik świętego Benedykta odkryty podczas badań zespołu klasztornego w Trzemesznie. *Studia z dziejów kultu religijnego*. In A. Pobóg-Lenartowicz, & M. Derwich (Eds.). *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*. Symposia 9. Opole: wydawnictwo św. Krzyża, 433–442. (in Polish).
- Włodarczyk, D. (2012). Badania archeologiczne przy kościele Świętego Krzyża oraz klasztorze Dominikanów Obserwantów w Lublinie. In E. Banasiewicz-Szykuła (Ed.) *Cmentarze- Kościoły i klastory Lublina w świetle badań archeologicznych*. Lublin: Wojewódzki urząd ochrony zabytków w Lublinie, 194–210. (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 26.06.2020
прийнята до друку 5.11.2020

**CULT OBJECTS FROM BURIALS OF THE CASTLE CHURCH IN UZHGOROD:
ICONOGRAPHY, SYMBOLS, ORIGIN**

Vira HUPALO¹, Volodymyr MOIZHES²

*¹Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenko Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine,
e-mail: gupaloarcho@ukr.net*

*²Uzhhorod National University,
Narodna Square, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine,
e-mail: vmoizhes@ukr.net*

Analysis was performed on the basis of research carried out in cooperation with the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Sciences of Ukraine and Uzhhorod National University. During the archaeological excavations conducted in 2018–2019 on the territory of Uzhhorod Castle, the remains of burials within the ruins of the church were studied. It is noted that plundered remains were destroyed in the crypts and beyond their borders. Among the fragmentarily preserved funeral equipment were found personal items of Christian worship, which lay mostly in a redeposited state. It is determined that the artifacts represent several categories: scattered rosary beads, crosses and medallions. The article is devoted to the characteristics of six medallions. The main attention is focused on the iconography of images, deciphering inscriptions and clarifying the content and ideological value of plots.

In the process of characterizing the images on the medallions, individual figures were identified, placed in pairs – Saints Sebastian and Roch, Paul the Hermit and Anthony of Egypt. It was found that a fragment of one medallion is dedicated to Saints Benedict and Zechariah, whose figures are missing, but their images symbolize the texts of the prayers they concluded. It has been established that two medallions on the obverse and reverse contain images of Jesus Christ and Mary, respectively. The features of the compositions presented on the medallions are identified with the corresponding plots related to the lives of the saints. The features of the compositions presented on the medallions are identified with the corresponding plots related to the lives of the saints. It is stated that the content of these stories reflects certain aspects of Christian ideology, which professed various spiritual communities.

It is noted that the analysis of technical and technological features of medallions producing made it possible to link their production with professional Western European workshops and to date within the XVII – first quarter of the XVIII century. On the other hand, on the basis of a broad characterization of the content of iconography, connection with monastic orders, process of the formation of the cult of these saints, the emergence of their reliquaries in Europe, endowing the saints with certain guardian properties are revealed. Anti-epidemic significance of the cult of saints is noted. At the same time, it is stated that the considered medallions represent reflection of religious and funeral culture in the aristocratic environment of early modern Hungary.

Key words: monastic orders, burials, medallions, iconography, Christian symbols, anti-epidemic guardians.